

KƏRİM TAHİROV

AZƏRBAYCAN MİLLİ
KİTABXANASI BÖYÜK VƏTƏN
MÜHARİBƏSİ İLLƏRİNDƏ

(1941–1945-ci illər)

Azərbaycan Respublikası
Mədəniyyət Nazirliyi

Azərbaycan
Milli Kitabxanası

KƏRİM TAHİROV

**AZƏRBAYCAN MİLLİ
KİTABXANASI BÖYÜK VƏTƏN
MÜHARİBƏSİ İLLƏRİNDƏ
*(1941–1945-ci illər)***

**Azərbaycan milli
kitabxanası**

Bakı–2020

Elmi redaktor:

Ədibə İsmayılova,
Əməkdar mədəniyyət işçisi

КЕРИМ ТАХИРОВ

Tahirov, K. Azərbaycan Milli Kitabxanası Böyük Vətən müharibəsi illərində: (1941-1945-ci illər) / Kərim Tahirov; elmi red. Ə.İsmayılova. – Bakı: “Zərdabi Nəşr” MMC, 2020. – 80 s.

Faşizm üzərində tarixi qələbənin qazanılmasında xalqımızın mərd oğullarının böyük rolu olmuşdur. 200 min nəfərdən artıq cəsur Azərbaycan oğlu Vətən uğrunda döyüşlərdə həlak olmuş, xalqımızın fədakar oğulları və ayrı-ayrı müəssisələr arxa cəbhədə də gecəgündüz çalışaraq cəbhəyə kömək etmişlər. Tarixi Qələbənin 75 illiyinə həsr olunmuş bu kitab da Azərbaycan Milli Kitabxanasının Böyük Vətən müharibəsi illərindəki fəaliyyətinə həsr olunmuşdur.

İSBN 978 9952 526 73 8

© Azərbaycan Milli Kitabxanası, 2020
© K.Tahirov, 2020

**АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ
НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА
В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ
ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ
(1941-1945 гг.)**

Баку–2020

Научный редактор: Адиба Исмаилова,
Заслужный работник культуры

Пер.: Ляман Багировой

Тахиров, К. Азербайджанская Национальная Библиотека в годы Великой Отечественной войны: (1941-1945гг.) / Керим Тахиров; науч.ред. А.Исмаилова. – Баку: Издательство «Zərdabi Nəşr» ММС, 2020. – 80 с.

В исторической Победе над фашизмом в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг. Азербайджан сыграл огромную роль. Более 200 тыс. славных сынов и дочерей азербайджанского народа героически погибли на фронтах. Ни на минуту не прекращалась работа в тылу. Эта книга посвящена деятельности Азербайджанской Национальной Библиотеки в годы Великой Отечественной войны 1941-1945-гг. и приурочена к 75-летию Великой Победы.

İSBN 978 9952 526 73 8

© Национальная Библиотека Азербайджана, 2020
© К.Тахиров, 2020

Azərbaycan Milli Kitabxanası Böyük Vətən müharibəsi illərində (1941-1945-ci illər)

Müharibənin ilk günlərindən Azərbaycan xalqı keçmiş SSRİ-nin digər xalqları ilə birlikdə alman-faşist işğalçılarına qarşı mübarizəyə başladı.

Müharibə illərində respublikanın 600 mindən çox oğlan və qızı cəbhəyə getdi. Azərbaycan diviziyaları Qafqazdan Berlinədək şanlı döyüş yolu keçdilər. Müharibə cəbhələrində İ.Məmmədov, S.Abdullayev, Z.Bünyadov, M.Vəliyev, Y.Bayramov, M.Allahverdiyev, Ə.Verdiyev, S.Kazımov, A.Quliyev, M.Dadaşov, C.Əhmədov, G.Əsədov, M.Məhərrəmov, Q.Məmmədov, X.Mustafayev, F.Səfərov, Y.Süleymanov, S.Şükürov və başqaları böyük qəhrəmanlıq göstərərək xalqımızın şanlı tarixinə yeni səhifələr yazdılar.

Bu illərdə istedadlı sərkərdə və komandirlərdən H.Aslanov, M.Əbilov, H.Hüseynov, A.Vəzirov, Y. Abdullayev, A.Abbasov, T.Əliyərbəyov, M.Mahmudov, Y.Quliyev xidmət etdikləri ordu və cəbhələrdə böyük şöhrət qazandırdılar.

Müharibə illərində Azərbaycan oğullarının 120 nəfərdən çoxu “Sovet İttifaqı Qəhrəmanı” adına layiq görülmüş, 170 mindən çox əsgər və zabıt müxtəlif orden və medallarla təltif edilmişlər.

Arxa cəbhədə çalışan Azərbaycan zəhmətkeşləri ölkəyə yüz min tonlarla taxıl, pambıq, on min tonlarla tütün, ət, yağ, yun, meyvə və s. kənd təsərrüfatı məhsulları, müdafiə fonduna 15 kq qızıl, 952 kq gümüş vermiş, tank və təyyarə fonduna 230 min manat pul ianə etmişlər.

Müharibə illərində Bakıda fəaliyyət göstərən hərbi zavodlar cəbhə üçün 130 min hərbi sursat və silah istehsal etmişdir.

Azərbaycan neftçiləri müharibə illərində ölkəyə 75 min tona qədər neft vermişdilər. Onlar ordunu və keçmiş SSRİ-nin bütün xalq təsərrüfatını yanacaqda fasiləsiz təchiz edir, o zaman bütün sovet neftinin dördüdə üç hissəsini verirdilər.

Azərbaycanın elm və mədəniyyət xadimləri öz fədakar əməkləri ilə qələbə işinə böyük yardım göstərirdilər. Görkəmli alim Yusif Məmmədaliyevin rəhbərliyi ilə aviasiya benzini istehsalının yeni texnologiyası hazırlanmışdı. Geoloqlar, kimyaçılar, fizik və riyaziyyatçılar hərbi təşkilatların xüsusi tapşırıqlarını yerinə yetirir, təbət sahəsində çalışan alimlər yeni müalicə üsulları hazırlayırdılar.

Humanitar elmlərlə məşğul olan alimlər xalqımızın qəhrəmanlıq tarixindən, döyüş ənənələrindən bəhs edən əsərlər yazırdılar. Respublikanın ədəbiyyat və incəsənət xadimləri öz əsərlərində və çıxışlarında vətənə və xalqa məhəbbət, fəzizmə nifrət aşılayırdılar.

Ümumiyyətlə, 1941-1945-ci illərdə cəbhədə və arxada respublikamızın 250 mindən çox nümayəndəsi orden və medallarla təltif olunmuşdu.

Müharibə respublikada mədəniyyət, o cümlədən kitabxana quruculuğu sahəsindəki işləri də yarımçıq qoydu.

Müharibənin ilk aylarından başlayaraq Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığı kitabxana işinin bilavasitə müharibə şəraitinin irəli sürdüyü vəzifələrə tabe edilməsi istiqamətində təşkilati tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə məşğul olmağa başladı.

Professor A.Xələfov müharibənin ilk dövrlərində respublikada kitabxana işinin vəziyyətini belə xarakterizə edirdi:

“Müharibənin başladığı ilk dövrdə kitabxanaların nor-

mal iş prosesi nisbətən pozulmuşdu. Bu hər şeydən əvvəl, özünü kadr çatışmazlığında göstərirdi. Kitabxanaçı kadrların bir qismi ordu sıralarına getmiş, bir qismi isə şəraitlə əlaqədar olaraq başqa işlərə keçmişdilər. Kitabxana işinə yeni cəlb edilmiş kadrlar isə təcrübələrinin azlığından işi lazımı səviyyədə təşkil edə bilmirdilər. Bakı və respublikanın digər şəhərlərinə nisbətən kənd rayonlarında kadr çatışmazlığı özünü daha çox hiss etdirirdi”¹.

İkinci dünya müharibəsi Azərbaycan Milli Kitabxanasının kollektivi üçün də ciddi sınaq dövrü oldu.

Müharibənin ilk günlərindən başlayaraq kitabxananın qarşısında xeyli ciddi vəzifələr dururdu. Milli kitabxana öz fəaliyyətinin bütün istiqamətlərini, gündəlik işini müharibə şəraiti ilə bağlamalı, qələbəyə aparıcı tələblərə cavab verməli, oxucularla işin qələbə üçün labüd olan iş üsullarından maksimum dərəcədə səmərəli istifadə etməli idi.

Bu məqsədlə kitabxana öz fəaliyyətini ucsuz-bucaqsız döyüş meydanlarında baş verən hadisələri, Azərbaycan oğullarının igidliklərini, faşistlərə qarşı böyük xalq qəzəbini ifadə edən dövrü mətbuat səhifələrində çap edilən bədii və publisist yazıları təbliğ etmək, geniş oxucu kütləsini düşmən üzərində qələbə naminə fədakar əməyə ruhlandıran siyasi-kütləvi tədbirlər təşkil etmək istiqamətində aparmağa başlamışdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, Milli Kitabxana hələ heç zaman xalqın həyatı ilə, cəmiyyətin, dövlətin qarşısında duran böyük vəzifələrlə müharibə illərindəki qədər möhkəm bağlı olmamışdı. Bu baxımdan kitabxananın Böyük Vətən müharibəsi illərindəki fəaliyyəti haqlı olaraq onun inkişaf tarixində yeni mərhələ kimi qiymətləndirilə bilər.

¹ Xələfov, A.A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi. – II hissə. – Bakı, 2007. – S.439.

Müharibənin ilk dövrlərində Milli Kitabxananın qarşısına çıxan əsas çətinlik onun yeni ədəbiyyatla komplektləşdirilməsi idi. Çünki bu illərdə kitabxananın qarşısında duran ən başlıca vəzifələrdən biri və bəlkə də birincisi, öz fonduna xalqımızın qəhrəman keçmişini, cəbhədə və arxada göstərdiyi döyüş və əmək qəhrəmanlıqlarını, Azərbaycan oğullarının faşistlərə qarşı fədakar mübarizəsini və igidliklərini əks etdirən yeni nəşrləri əldə edib onun geniş miqyaslı təbliğini həyata keçirməkdən ibarət idi. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, müharibə illərində müəyyən iqtisadi çətinliklər və ilk növbədə kağız çatışmazlığı ilə əlaqədar nəşriyyatlarımızın fəaliyyəti ildən-ilə zəifləyirdi.

Müharibənin ilk aylarından başlayaraq nəşriyyatların tematik planlarında əsaslı dəyişikliklər edilmiş, nəşr edilməsi nəzərdə tutulan kitabların repertuarı, həcmi, tirajı müharibə şəraitinə uyğun olaraq yenilənmişdi. Bu illərdə əsasən “hər şey cəbhə üçün, hər şey qələbə üçün” şüarının həyata keçirilməsinə xidmət edən kitabçaların nəşri və yayılmasına daha çox diqqət yetirilirdi.

Nəşriyyatlarımız tərəfindən “Böyük Vətən müharibəsi qəhrəmanları”, “Komsomolun hərbi kitabxanası”, “Müdafiəyə hazır ol”, “Məktəblinin hərbi kitabxanası”, “Hər şey cəbhə üçün, hər şey qələbə üçün” və başqa seriyalarla kitablar və kitabçalar buraxılmağa başlanmışdı. Belə kitabların xeyli hissəsi cəbhəyə göndərilirdi. Yalnız 1941-1942-ci illərdə respublika nəşriyyatları Azərbaycan diviziyasının döyüşçülərinə hər birində 5 min nüsxə kitab olan 5 kitabxana, Azərbaycan və rus dillərində 50 min nüsxə siyasi, 3 min nüsxə bədii kitab, 150 min ədəd təbliğat plakatu və 3 milyondan çox müxtəlif şüarlar göndərmişdi”.¹

Müharibə illərində nəşriyyatlarımız ümumilikdə 1,5 milyon nüsxə tirajla 3178 adda kitab nəşr etmişdilər.¹

Bu dövrdə respublika nəşriyyatları ilə yanaşı, Sovet İttifaqının “Voyenizdat”, “Qospolitizdat”, “Qostexizdat” və başqa nəşriyyatları tərəfindən müharibə vəziyyətinə uyğun hərbi vətənpərvərlik, hərbi və texniki ədəbiyyatın nəşri xeyli gücləndirilmişdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, müharibənin ilk illərində respublika ilə SSR-nin mərkəzi şəhərləri arasındakı rabitənin pozulması, kitabxana kollektorlarının, o cümlədən Azərbaycan Kitabxana Kollektorununun fəaliyyətinin dayandırılması Milli Kitabxananın cari nəşrlərlə komplektləşdirilməsində xeyli problemlər yaratmışdı.

Lakin müharibə dövrünün ilk illərində bu sahədə yaranmış ciddi çətinliklərə baxmayaraq, Milli Kitabxananın fondu əsasən yüksələn xətlə inkişaf edirdi.

Professor A.Xələfovun yazdığı kimi, “Kitabxana müharibə illərində hər cür çətinliyə baxmayaraq kitabxana fondunu yeni ədəbiyyatla təkmilləşdirmək, yeni kitablar almaq, kitabxanada olmayan nadir kitabları əldə etmək sahəsində xeyli işlər görmüşdü”.²

1941-1945-ci illər ərzində Milli Kitabxananın fondunun inkişaf göstəriciləri belə olmuşdur:

1941-ci il – 7895 nüsxə
1942-ci il – 8925 nüsxə
1943-cü il – 75294 nüsxə
1944-cü il – 83932 nüsxə

¹ Xələfov, A.A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi: (1933-1958). – Bakı, 1974. – S.93.

² Xələfov, A.A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi. – Bakı, 2007. – S.472.

¹ Həsənov, H. Azərbaycan kitabının inkişaf mərhələləri. – Bakı, 1979. – S.143.

1945-ci il – 72529 nüsxə¹

Statistik göstəricilərdən məlum olur ki, müharibənin ilk illərində müvafiq çətinliklərlə əlaqədar fondun zənginləşməsinin həcmi xeyli azalmış, lakin 1943-cü ildən başlayaraq Milli Kitabxananın informasiya resurslarının artımı normal vəziyyətə düşmüşdür. Bunun əsas səbəbi 1943-cü ilin II yarısından Ümumittifaq Kitab Palatası tərəfindən məcburi nüsxələrin göndərilməsinin bərpası və Respublika Kitabxana Kollektorunun yenidən fəaliyyətə başlaması idi. Məhz Respublika Kitabxana Kollektoru yenidən fəaliyyətə başladıqdan sonra Milli Kitabxana yalnız Azərbaycan dilində 1943-cü ildə 5973 nüsxə, 1944-cü ildə 10818 nüsxə, 1945-ci ildə 14049 nüsxə yeni ədəbiyyat almışdı.²

Elm sahələri baxımından apardığımız təhlil göstərir ki, 1943-1945-ci illər ərzində kitabxanaya daxil olan nəşrlərin strukturu belə olmuşdur:

İctimai-siyasi nəşrlər, o cümlədən marksizm-leninizm ədəbiyyatı – 45 %

Texniki ədəbiyyat – 26 %

Elmi-təbii ədəbiyyat – 12%

Bədii ədəbiyyat, incəsənət – 10%

Digər sahələr – 7%

Beləliklə, bu dövrdə kitabxanaya alınmış yeni ədəbiyyatın məzmun və elm sahələri üzrə quruluşunda ictimai-siyasi və texniki ədəbiyyat üstünlük təşkil etmişdir. Bu isə müharibə şəraitinə uyğun olaraq nəşriyyatlar tərəfindən ictimai-siyasi və hərbi-texniki ədəbiyyatın nəşrinə xüsusi diqqət yetirilməsi ilə əlaqədar idi.

¹ Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.71.

² Tahirov, K. Dünya milli kitabxanaları: [M.F.Axundzadə adına Azərbaycan Milli Kitabxanası]: dərs vəsaiti. – Bakı, 2013. – S.45.

Müharibə illərində Milli Kitabxana öz fondunu nadir, qiymətli nəşrlərlə zənginləşdirmək istiqamətində də olduqca səmərəli işlər aparmışdır. Yalnız 1943-cü ildə kitabxanaya daxil olan aşağıdakı nadir kitabları misal göstərmək olar:

1. A.Bakıxanov. Kratkaya qrammatika persidskoqo yazıka (1841)
2. Başkatov. Qeoqrafiçeskiy leksikon (1830)
3. Berezkin. Qrammatika persidskoqo yazıka (1853)
4. Dux Napoleona Bonaparta (1814)
5. Noveşşiye otkrıtiya vıraçey (1834) və s.¹

Bu dövrdə Milli Kitabxana öz fondunu nadir kitablarla zənginləşdirmək məqsədilə Moskva, Leningrad, Daşkənd, Penza, Tbilisi, Aşqabad və ölkənin başqa kitabxanaları ilə kitab mübadiləsi təşkil edirdi. Məsələn, 1942-1943-cü illərdə Milli Kitabxana M.E.Saltıkov-Şedrin adına kitabxanaya Azərbaycanda nəşr olunmuş 28 adda kitab göndərmiş, əvəzində Rusiyada nəşr edilmiş 30 kitab almışdı.²

Ümumiyyətlə, müharibə illərində Milli Kitabxana tərəfindən kitab mübadiləsi yolu ilə SSRİ-nin müxtəlif elmi kitabxanalarından 400 nüsxə nadir kitablar alınmışdır. Bunların içərisində Nizami, Füzuli və Xaqaninin qiymətli əlyazmaları³, “Elzevirlər”, Azərbaycan, rus və avropa ədəbiyyatı klassiklərinin XVIII-XIX əsrlərdəki nəşrləri, “Qafqaz təqvi-mi” (1871) və s. qiymətli ədəbiyyat var idi.

1944-cü ilin avqustunda SSRİ Xalq Komissarları Soveti “Kütləvi və məktəb, ali və orta təhsil müəssisələri kitabxana-

¹ Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.73.

² M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının Elmi Əsərləri. – Buraxılış 2. – Bakı, 1983. – S.7.

³ 1954-cü ildə kitabxananın fondunda saxlanılan əlyazmaları yeni təşkil edilən AMEA-nın əlyazmaları fonduna verildi.

ları, dövlət, ümumi və elmi kitabxana işçilərinin əmək haqqının yüksəldilməsi haqqında”¹ qərar qəbul etmişdi. Bu qərar bütün kitabxana işçiləri kimi, Milli Kitabxananın kollektivini də ruhlandırmış, oxuculara xidmət işini daha da təkmilləşdirmək üçün əlverişli şərait yaratmışdı.

Milli Kitabxananın işçilərinin 1944-cü il sentyabr ayının 5-də keçirilmiş iclasında kitabxana kollektivinin nümayəndələri çıxış edərək bu qərarı dövlətin kitabxana işinə olan qayğısı kimi qiymətləndirmiş və buna cavab olaraq oxuculara xidmət işini daha da yaxşılaşdırmaq üçün əzmlə çalışacaqlarına söz vermişdilər və kollektivin adından müvafiq qərar qəbul edilmişdi.²

Müharibə illərində və xüsusən 1943-1944-cü illərdə Milli Kitabxananın oxucular arasında təbliğatçılıq fəaliyyətində mövzu sərgiləri geniş yer tuturdu.

Kitabxana tərəfindən müharibə ilə əlaqədar müxtəlif mövzulara dair 1942-ci ildə 55, 1943-cü idə 67, 1944-cü ildə isə 88 sərgi təşkil edilmişdi. Bundan əlavə, 1943-1944-cü illərdə kitabxananın yeni nəşrlərlə komplektləşdirilməsinin vəziyyətinin xeyli yaxşılaşdırılması ilə əlaqədar qıraət zalında hər həftə yeni kitabların sərgisi təşkil edilirdi. Bir sıra sərgilər xüsusən müharibə mövzusu və tarixi hadisələrə həsr edilmiş sərgilər Milli Kitabxananın Kommunist (indiki İstiqlaliyyət) küçəsinə baxan sərgi guşəsində təşkil edilirdi.

Müharibə mövzusu ilə əlaqədar sərgilər Azərbaycanın Sovet İttifaqı qəhrəmanlarına, müharibənin başlanmasının ildönümlərinə, qəhrəman şəhərlərə, Azərbaycan neftçilərinin fədakar əməyinə, Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıq keçmiş-

¹ Сборник руководящих материалов библиотечной работе. – Москва, 1947. – С.95-96.

² Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.74.

nə və s. mövzulara həsr edilirdi. Eyni zamanda bu dövrdə ayrı-ayrı alim, yazıçı, ictimai xadim və incəsənət adamlarının yubileylərinə həsr edilmiş sərgilər təşkil edilirdi. Yalnız 1944-cü ildə belə sərgilər A.İ.Krılovun ölümünün 100 illiyinə, Qızıl ordunun 26-cı ildönümünə, A.A.Bakıxanovun – 150 illiyinə, Leninin ölümünün 20 illiyinə, Stalin və başqa dövlət xadimlərinin anadan olan günlərinə həsr edilirdi.¹

Müharibə illərində Milli Kitabxananın oxuculara xidmət işində soraq-məlumat və biblioqrafiya xidməti çox mühüm yer tuturdu.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu dövrdə oxucuların kitabxanaya müraciət etdiyi biblioqrafik sorğularının mövzu tərkibində xeyli dəyişikliklər baş vermişdi. Belə ki, sorğuların əksəriyyəti bu və ya digər dərəcədə müharibə şəraiti və müharibə mövzuları ilə əlaqədar idi. 1941-1944-cü illər ərzində Milli Kitabxana tərəfindən oxucuların sifarişləri əsasında 593 yazılı və 65390 şifahi biblioqrafik arayışlar hazırlanmışdı.²

Biblioqrafik arayışlar bir çox hallarda hərbi komissarlıqlar, hərbi qospitalar, müdafiə təşkilatları, hərbi zavodlar tərəfindən sifariş edilirdi. Məsələn, 1944-cü ildə Bakıda fəaliyyət göstərən Hərbi Kimya zavodunun baş mühəndisi Zlatkin zavodun sifarişi ilə hazırlanmış, “Mis kuporosunun istehsalı” mövzusunda yazılı biblioqrafik arayış haqqında kollektiv adından kitabxananın direktoruna göndərdiyi minnətdarlıq məktubunda yazırdı:

“Yoldaş direktor. Bizim zavodun mis kuporosunun istehsalı ilə əlaqədar əldə etdiyi nailiyyətlərdə Sizin kitabxana-

¹ Tahirov, K. Dünya milli kitabxanaları: [M.F.Axundzadə adına Azərbaycan Milli Kitabxanası]: dərs vəsaiti. – Bakı, 2013. – S.46.

² Самедова, М. Азербайджанская Республиканская библиотека имени М.Ф.Ахундова. – Баку, 1958. – С.38.

nın rolu çox böyük olmuşdur. Yüksək ixtisaslı mütəxəssislər tərəfindən çoxlu mənbələr əsasında hazırlanmış arayış bizə mis kuporosunun istehsalının intensivləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi işində səmərəli köməklik etmişdir. Bu Sizin kollektivinizin yüksək səviyyədə fəaliyyət göstərməsini xarakterizə edir. Sizə çox sağ ol, deyirik”.¹

Müharibə illərində Milli Kitabxana tərəfindən hazırlanmış yazılı bibliografik arayışlardan aşağıdakıları misal göstərmək olar:

1. Müasir müharibə və neft – 48 adda
2. I Pyotrun hərbi fəaliyyəti – 32 adda
3. 1940-1944-cü illərdə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı – 132 adda
4. Leytenant Şmidt zavodu müharibə illərində –150 adda
5. Stalin adına zavod müharibə illərində – 200 adda və s.²

1941-ci ilin sentyabr ayından başlayaraq Milli Kitabxanada müharibə ilə əlaqədar 2 mövzu kartotekasının əsası qoyuldu. Bunlar “Sovet İttifaqının Böyük Vətən müharibəsi” və “Azərbaycan Böyük Vətən müharibəsi günlərində”. Bunlardan əlavə, kitabxana tərəfindən müharibənin ayrı-ayrı hadisələrinə, Sovet ordusunun, Azərbaycan əsgərinin qəhrəmanlarına həsr edilmiş operativ mövzu kartotekaları tərtib edilirdi. Belə mövzu kartotekalarının içərisində “Azərbaycanlı Sovet İttifaqı qəhrəmanları”, “Azərbaycan əsgərlərinin Moskva uğrunda döyüşlərdə qəhrəmanlıqları” kimi özündə yüzlərlə kitab və dövrü mətbuat materiallarını əks etdirən azərbaycan və rus dillərində tərtib edilmiş bibliografik karto-

¹ Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.75.

² Yəni orada.

tekaları misal göstərmək olar. Bu kartotekaların əsasını cari jurnal və qəzetlərdə dərc olunmuş materiallar, Ali Baş Komandanın əmrləri, Vətən müharibəsi mövzusunda yazılmış bədii və publisistik əsərlər təşkil edirdi.

Müharibə illərində Milli Kitabxananın soraq-məlumat və bibliografiya fəaliyyəti haqqında professor A.Xələfov yazırdı: “Müharibə illərində kitabxananın fəaliyyətində ən mühüm yeri onun məlumat-bibliografik fəaliyyəti tutmuşdur. Kitabxana hər cür çətinliyə-çap kartoçkalarının göndərilməsinin dayandırılmasına, kitabxana işçilərinin bəzilərinin başqa işə cəlb edilməsinə baxmayaraq, kitabxananın məlumat-bibliografiya aparatı həmişə diqqət mərkəzində olmuş, kataloqlar və kartotekalar müntəzəm olaraq yoxlanmışdır”.¹ Bunu kitabxananın 1942-1944-cü illərdəki hesabat materiallarındakı statistik göstəricilərdə aydın görmək mümkündür. Belə ki, yalnız 1942-ci ildə xeyli ümumittifaq və respublika mətbuatının nəzərdən keçirilməsi nəticəsində kitabxananın kataloq və kartoteka sistemində 19161 yeni kartoçka daxil edilmişdi.²

Bu illərdə Milli Kitabxananın əlifba və sistemli kataloqları, eləcə də “Qafqazşünaslıq” və “Azərbaycanşünaslıq” kartotekalarında əsaslı redaktə işləri aparılmış, onların strukturu təkmilləşdirilmiş, bölmələrinin daxili quruluşunda xeyli yeni yarım bölmələr yaradılmışdı. Məsələn, “Azərbaycanşünaslıq” kartotekasında xalqımızın görkəmli şəxslərinə həsr edilmiş ədəbiyyatı əks etdirən “Personalıya” bölməsi, tarix, ictimai-siyasi və texnika bölmələrində müharibə şəraiti ilə əlaqədar yeni rublikalar açılmışdı. Bu məqsədlə yerli jurnal-

¹Xələfov, A.A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi. – Bakı, 1974. – S.126.

² Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.76.

lardan “Təbliğatçı”, “Azərbaycan neft təsərrüfatı”, “Bolşevik”, “Azərbaycan məktəbi”, “AEA-nın xəbərləri”, həmçinin respublika qəzetləri, eləcə də ümumittifaq və Respublika Kitab Palatasının 1938-1940-cı illərdə nəşr etdiyi mətbuat salnamələri diqqətlə nəzərdən keçirilmiş və yeni məqalələr kartotekaya daxil edilmişdi.¹

Müharibə dövründə Milli Kitabxananın məlumat-bibliografıya fəaliyyətində tövsiyə bibliografik siyahılarının və vəsaitlərin tərtibi də diqqət mərkəzində idi.

1941-1943-cü illərdə tərtib edilmiş tövsiyə siyahılarının mövzusu əsasən hərbi-müdafiə məsələləri idi. Bu siyahılar əsasən təbliğatçı və təşviqatçılar üçün hazırlanıb rayon kitabxanalarına və hərbi komissarlıqlarda yaradılmış təbliğat və təşviqat məntəqələrinə göndərilirdi.

Tövsiyə siyahılarının mövzuları o dövrdə mülki əhalinin hərbi müdafiəsinin ən aktual məsələlərini də əks etdirirdi. Belə mövzulara “Hava hücumundan necə qorunmalı”, “Aviasiya bombası düşdükdə yanğınları necə söndürməli”, “Kütləvi qaz zəhərlənməsindən müdafiəni necə təşkil etməli”, “Şəhər və rayonlarda mülki müdafiə işlərinin təşkili” və s. daxil idi. Milli Kitabxana tərəfindən 1941-ci ildə - 29, 1943-cü ildə – 33 belə tövsiyə siyahıları hazırlanmışdı. Bundan əlavə, 1941-1943-cü illərdə Milli Kitabxana tərəfindən Azərbaycanın K(b)P MK-nın tapşırığı ilə “Böyük Vətən Müharibəsi-1941”, “Böyük Vətən Müharibəsi-1942”, “Böyük Vətən Müharibəsi-1943” tövsiyə göstəriciləri hazırlanıb yerlərə, o cümlədən rayon və şəhər kitabxanalarına göndərilmişdi.²

¹ Самедова, М. Азербайджанская Республиканская библиотека имени М.Ф.Ахундова. – Баку, 1958. – С.36.

² Тахиров К. Азербайджанская национальная библиотека им. М.Ф.Ахундова в годы Великой Отечественной Войны / Керим Тахиров // Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразий. – 2015. – № 2. – С.21.

Tövsiyə siyahıları ilə yanaşı, Milli Kitabxananın qiraət zalında hər həftə oxucular üçün vətən müharibəsi mövzusunda bibliografik icmaller təşkil edilirdi.

Müharibə illərində Milli Kitabxananın oxuculara xidmət fəaliyyətində yeni keyfiyyətlər meydana gəlmişdi. Belə ki, kitabxana xidmət işini yalnız kitabxanadaxili işlər ilə məhdudlaşdırmayıb, onun dairəsini əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirərək müəssisələrə, fabrik və zavodlara, hərbi komissarlıqlara, hərbi məktəblərə, Bakı şəhərində yaradılmış hərbi qospitallara keçirmişdi. Bu məqsədlə Milli Kitabxana tərəfindən belə müəssisələrdə filiallar, səyyar kitab verilişi məntəqələri yaradılır, sərgilər təşkil edilir, bibliografik icmaller keçirilirdi.

Qeyd etdiyimiz kimi, hələ müharibənin ilk günlərindən kitabxana Bakı şəhərinin Oktyabr, Caparidze, Vorosilov, Stalin rayonlarının hərbi komissarlıqları yanında təbliğat məntəqələri təşkil etmişdi. Belə təbliğat məntəqələrində kitabxananın işçiləri növbətçilik edir, orduya səfərbərliyə alınanları cari qəzet materialları ilə, Ali Baş Komandanın əmrləri ilə tanış edirdi.

Bundan əlavə Milli Kitabxana 1942-ci ildən 1289 sayılı hərbi qospitalı hamiliyə götürmüş və orada səyyar məntəqə təşkil etmişdi. Məntəqədə 2 mindən artıq kitab, jurnal və qəzet materialları cəmləşdirilmişdi. Bununla yanaşı, Milli Kitabxana digər qospitallarda Bakı şəhərinin kütləvi kitabxanaları tərəfindən yaradılan səyyar məntəqələri də kitab və dövrü mətbuat materialları ilə təmin edirdi. Qospitallarda müalicə edilən yaralı əsgərlərin sifarişləri əsasında kitablar vaxtaşırı dəyişdirilir, yeni kitablarla əvəz edilirdilər.

1942-ci ildə Milli Kitabxana tərəfindən yalnız Bakı şə-

Arx 313802

həri hərbi qospitallarına 60 min, 1943-cü ildə isə 4099 nüsxə müxtəlif ədəbiyyat verilmişdi.¹

Milli Kitabxananın fondunda keçmiş SSRİ xalqları dillərində xeyli ədəbiyyat olduğundan qospitallara verilən ədəbiyyatın tərkibində ukrayna, rus, gürcü, türkmən, qazax, belarus, özbək dillərində kitablar var idi. Beləliklə, Milli Kitabxananın köməkliyi ilə hərbi qospitallarda müalicə olunan əsgərlər öz ana dillərində ədəbiyyat oxuyurdular.

Milli Kitabxananın 1942-1943-cü illərdə hərbi qospitalara kitabxana xidməti yalnız səyyar məntəqələr vasitəsilə kitab verilişindən ibarət deyildi.

Həmin dövrdə Milli Kitabxananın işçiləri hərbi qospitalarda sərgilər və biblioqrafik icmallar, maraqlı kütləvi tədbirlər keçirir, ağır yaralılar üçün qəzetlərdən ucadan oxu təşkil edirdilər.

Milli Kitabxananın əməkdaşları mütəmadi olaraq məktəb binalarında, xəstəxanalarda təşkil olunmuş qospitallara gedir və orada təşkil olunan səyyar kitab verilişi məntəqələrindəki kitabları yeniləri ilə əvəz edir, müalicə imkanları məhdud olan yaralı əsgərlərə kitabları və dövrü mətbuat materiallarını ucadan oxuyur, onların müxtəlif sorğularını ödəyirdilər.

Tədqiqat işimlə əlaqədar Kitabxananın arxivində axtarış apararkən (mənə Milli Kitabxananın yarandığı gündən 1959-cu ilə kimi olan dövr tarixini tədqiq etmək nəsb olub) təsadüfən müharibə dövründə Mədəni-kütləvi işlər şöbəsinin hesabatında şöbə müdirinin belə bir etirafı ilə qarşılaşdım:

¹ Тахиров, К. Азербайджанская национальная библиотека им. М.Ф.Ахундова в годы Великой Отечественной Войны / Керим Тахиров // Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразий. – 2015. – № 2. – С.22.

“1943-cü ilin noyabrında Bakı şəhəri 189 nömrəli məktəbin binasında müvəqqəti yerləşən hospitalda müalicə alan əsgərlər üçün təşkil etdiyimiz səyyar sərgidəki kitabları dəyişmək üçün getmişdim. Tez-tez burada həm də ağır yaralılara, görmə imkanları müvəqqəti məhdudlaşan əsgərlərə kitablardan, qəzetlərdən ucadan oxuyurdum. Birbaşa palatada həyata keçirilən növbəti “ucadan oxu”lardan birində bir əsgər məndən növbəti dəfə görkəmli şairimiz Süleyman Rüstəmin “Ana və poçtalyon” əsərini gətirib oxumağı xahiş etdi. Mən növbəti gəlişimdə başından ağır yaralı olan həmin əsgərin xahişi ilə S.Rüstəmin “Azərnəşr”-də “Qızıl əsgər kitabxanası” seriyasından yenidən çap olunmuş “Ana və poçtalyon” poemasını götürərək qospitala gəldim. Səyyar sərgidəki kitabları yerbəyer edəndən sonra həmin əsgərin yatdığı palataya gəldim və onun yatdığı çarpayını boş gördükdə palata yoldaşlarından onu soruşduqda “yoxdur” cavabını aldım və çıxıb dəhlizdə gözləməyə başladım. Yarım saata qədər gözləmişdim ki, qapının ağzında yatan yaralı əsgər məni içəri dəvət edərək söylədi ki, müəllimə Siz gözləməyin artıq o əsgər bir daha gəlməyəcək. Mən qeyri-adi olaraq sakitcə heç bir şey hiss etmədən “niyə gəlməyəcək?” sualını verdim və başda pəncərənin önündə uzanmış nisbətən yaşlı əsgərin “o artıq həyatda yoxdur” cavabını eşidəcək özümü itirdim və sonra nə olduğundan xəbərim olmayıb. Aylarda özümü ağ xalatlılıq tibb bacılarının əhatəsində şöbə müdirinin otağında gördüm. Bir yaşlı tibb bacısının “biz hər gün 10 dəfə belə ölüb-dirilirik” sözü məni elə bil yuxudan oyatdı və indi məsələnin nə yerdə olduğunu anlayaraq hönkürtü ilə ağlamağa başladım...Kitabxanaya qayıtdım və bir neçə gün və həftə o yaralı əsgərin “Mən anamı çox sevirəm, o hər gün məndən məktub gözləyir, amma mən ona məktub yazı bilmirəm və

qorxuram başqasına yazdırsam dərhal hiss edər və birdən buna tab gətirməz! Xahiş edirəm, növbəti dəfə S.Rüstəmin "Ana və poçtalyon" poemasını gətirib bizə oxuyun" sözlərini unuda bilmirdim".¹

Anasını çox tez itirən milyonlarla oğullardan biri kimi mən də bu yazını çox böyük ürək ağrısı ilə, göz yaşları ilə oxudum və qələmə almağı özümə borc bildim! Axı o şöbə müdiri də bir ana idi və mənə o, faşizmin oğulsuz qoyduğu yüz minlərlə, milyonlarla anaların kövrək qəlb pıçılısının, ürək ağrısının parlaq nümunəsi idi.

1942-1943-cü illər ərzində Milli Kitabxana tərəfindən hərbi qospitallarda 200-dən artıq səyyar sərgilər təşkil edilmişdi.² Sərgilərin mövzuları olduqca rəngarəng idi. Bunların içərisində "Sovet İttifaqı qəhrəmanları", "Ölkə! Basılmaz qüdrətin sənin", "Düşmən görməyəcək Leninqradı", "Birdir vətənimiz, birdir elimiz", "Moskva qalib gəldi", "Bakı neftçiləri müharibəyə", "İsrafil Məmmədov", "Kamal Qasimov", "Həzi Aslanov", "28 qvardiyaçı", "Vətən oğulları" və s. mövzularda təşkil edilmiş sərgilər xüsusi maraq oyatmışdı.³

Kitabxana tarixçilərinin hesablamalarına görə, müharibə illərində SSRİ-nin faşistlər tərəfindən işğal olunmuş ərazilərdə 100 milyon kitabxana kitabı məhv edilmiş, 334 elmi müəssisə və ali məktəb kitabxanası Almaniyaya aparılmışdı.

SSRİ XKS və ÜİK (b)P MK 1943-cü il avqustun 21-də "Alman-faşist işğalçılarından azad edilmiş rayonların təsərrüfatının bərpa edilməsinin təxirəsalınmaz vəzifələri haqqında" qərar qəbul etmişdi. Bu qərarın qarşıya qoyduğu vəzifələri ye-

rinə yetirmək üçün Azərbaycanda azad olunmuş rayonlara yardım komitəsi, yerlərdə isə komissiyalar yaradılmışdı.¹

Qərarın mühüm tərkib hissəsini faşistlər tərəfindən məhv edilmiş kitabxanaların bərpa edilməsi vəzifələri təşkil edirdi. Bu məqsədlə Azərbaycan K(b)PMK-nın 20 fevral 1943-cü il tarixli qərarı ilə Respublika Xalq Maarif Komissarlığı yanında "Respublika Ədəbiyyat fondu" yaradılmışdı.²

Bu fondun əsas vəzifəsi respublikamızın vətəndaşlarından, ayrı-ayrı idarələrindən və xüsusən kitabxanalarından ədəbiyyat toplayıb SSRİ Xalq Maarif Komissarlığı yanında faşistlər tərəfindən dağıdılmış kitabxanaları bərpa etmək üçün yaradılmış "Dövlət ədəbiyyat fonduna" göndərməkdən ibarət idi.

Dövlət Ədəbiyyat Fondunun Bakı filialına Krasnodar, Stavropol və Stalinqrad şəhərlərinin rayon kitabxanalarının fondlarını bərpa etmək işi tapşırılmışdı.

"Filial həmin şəhərlərin 20-dən çox ən böyük rayonlarının kitabxanalarını komplektləşdirirdi. Hər bir kitabxanaya onun yerləşdiyi rayon nəzərə alınaraq 1000-dən 5000 nüsxəyə qədər kitab göndərilirdi. Filial kitablarla bərabər, həmin rayonlara kitabxana texnikası və kitabxana avadanlığı da göndərirdi".³

Bu ümumdövlət tədbirinin həyata keçirilməsində Milli Kitabxana fəal iştirak edirdi.

Bundan əlavə, 1942-1943-cü illərdə Milli Kitabxana digər Bakı kitabxanaları ilə birlikdə cəbhələrə 43 bağlama göndərmişdi. Bu bağlamalarda isti paltar, corab, azuqə, tən-

¹ M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın arxivi. F.1, iş 23.- S.52-57.

² Xələfov A.A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi. – Bakı, 1974. – S.125.

³ Tahirov, K. Dünya milli kitabxanaları: [M.F.Axundzadə adına Azərbaycan Milli Kitabxanası]: dərs vəsaiti. – Bakı, 2013. – S.49.

¹ Xələfov, A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi. – Bakı, 1974. – S.105.

² Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.80.

³ Tağıyev, H. Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda kitabxana işinin inkişafı: (1920-1955). – Bakı, 1960. – S.54-55.

bəki və başqa şeylərlə bərabər, S.Vurğunun, S.Rüstəmin, M.Rahimin, Ə.Cəmilin və başqalarının müharibəyə həsr edilmiş əsərləri də var idi.¹

Müharibə illərində Milli Kitabxana öz metodik fəaliyyətini bir qədər də genişləndirmiş və daha məqsədyönlü təşkil etməyə nail ola bilmişdi.

Məlumdur ki, müharibə illərində bir çox kitabxanaçılar cəbhəyə getmiş və onların yerinə yeni işçilər gəlmişdi. Bu işçilərin ixtisaslaşmasında Milli Kitabxananın olduqca böyük və səmərəli fəaliyyəti olmuşdur. Kitabxana əsasən respublikanın rayonları üçün kitabxana kadrları hazırlamaq sahəsində təhsil və metodik mərkəz funksiyalarını həyata keçirməyə başlamışdı.

Milli Kitabxana Naxçıvan, Dağlıq Qarabağ, Lənkəran, Qazax, Şəmkir, Tovuz, Əlibayramlı, Gəncə, Sabirabad və s. şəhər və rayonların kitabxanaları üzərində hamilik edir, öz işçilərini həmin yerlərə ezam edirdi.²

Tarix elmləri doktoru, professor X.İsmayılovun yazdığı kimi, “Yalnız 1943-cü ildə Milli Kitabxana rayon kitabxanaları üçün vətən müharibəsi mövzusunda 33 tövsiyə siyahısı tərtib etmişdi. Kitabxana xüsusilə hərbi müdafiə, hərbi texnika, hərbi iş və s. mövzularda kitab təbliğini genişləndirərək həmin ildən başlayaraq kitabxana işçiləri üçün ayda bir dəfə yeni ədəbiyyata baxış keçirirdi. Bundan əlavə, Bakı şəhər kitabxana işçiləri üçün həftədə bir dəfə keçirilən ədəbiyyatın icmalı onların peşə və ümumi inkişafında mühüm rol oynayırdı”.³

1943-cü ildən Respublika Xalq Maarif Komissarlığı Si-

¹ Tağıyev, H. Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda kitabxana işinin inkişafı. – Bakı, 1962. – S.52.

² Yəni orada.

³ İsmayılov, X. Azərbaycan respublikasında kitabxana işinin metodik təminat sisteminin inkişaf tarixi: (1918-2000). – Bakı, 2000. – S.61.

yasi-maarif işləri idarəsi rayon və kənd kitabxanalarının vəziyyətinin öyrənilməsi və təkmilləşdirilməsi məqsədilə xüsusi briqadalar təşkil edib rayonlara göndərməyə başlamışdı. Bu briqadalara Milli Kitabxananın bir sıra təcrübəli əməkdaşları da daxil edilmişdi. Yoxlamaları mütəşəkkil təşkil etmək məqsədilə Milli Kitabxananın rəhbərliyi tərəfindən suallar tərtib edilmişdi. Sualların tərkibində aşağıdakı məsələlərə xüsusi diqqət yetirilirdi:

- Kitabxananın kitab fondunun vəziyyəti və yeni ədəbiyyatla təchiz olunması;
- Daimi oxucuların sayı;
- Səyyar məntəqələr varmı?
- Vətən müharibəsi iştirakçıları ilə görüşlər keçirilirmi?
- Kütləvi işlərin vəziyyəti;
- Əsgər ailələri və müharibə əlilləri ilə aparılan işlər;
- Cəbhə üçün isti şeylər, hədiyyələr göndərilməsində, istiqrazların yayılması və metal toplanmasında kitabxanaların iştirakı və s.
- Sərgilər, vitrinlər, divar qəzetləri, tövsiyə siyahıları tərtib edilirmi? və s.

Milli Kitabxananın əməkdaşları, o cümlədən L.Rzayeva, M.Səlimov, İ.İsmayılov, A.Perepelkina, M.Rəsulova, M.German fəal iştirak etmişdilər.¹ Onlar tərəfindən hazırlanmış arayışlar AK(b)P MK-nın Təbliğət və Təşviqat şöbəsinə təqdim edilmişdi.

Milli kitabxana 1944-cü ildə Bakıda təşkil edilmiş məktəb və uşaq kitabxanaları işçilərinin müşavirəsinin hazırlanması və keçirilməsində də fəal iştirak etmişdi.

Müşavirə müharibə şəraitində məktəb və uşaq kitabxa-

¹Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.82.

nalarının cari vəzifələrini müəyyənləşdirmək və yeniyetmələrə kitabxana xidmətini yaxşılaşdırmaq istiqamətində mühüm qərar qəbul etmişdi.¹

Beləliklə, müharibə dövründə Milli Kitabxananın fəaliyyətinin digər sahələri kimi, təşkilati-metodiki işləri də dövrün tələblərinə uyğun təşkil edilmişdi.

Müharibə illərində Milli Kitabxananın qarşısında duran ən mühüm vəzifə oxuculara xidmət işini müharibə şəraitinə, müharibə dövründə meydana çıxmış yeni vəzifələrə uyğun şəkildə təşkil etməkdən ibarət idi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Milli Kitabxana tərəfindən geniş oxucu kütlələri arasında müharibə şəraitinin vəzifələrinə tam cavab verən təbliğatçılıq fəaliyyəti aparmaq üçün bütün ölkədə olduğu kimi, Azərbaycanda da artıq müvafiq ictimai-siyasi, mədəni-mənəvi mühit formalaşmışdı.

Yazıçılarımız jurnal və qəzetlərdə faşizmə qarşı xalq qəzəbini ifadə edən, adamlarımızı döyüşə səsləyən şeir və hekayələrlə çıxış etməyə başlamışdılar.

Ədəbi tənqid yazıçıların diqqətini günün ən vacib və aktual məsələlərinə cəlb edir, oxucularda vətənpərvərlik duyğularını coşdurən əsərlərin yazılmasına istiqamətləndirirdi.

Yazıçılar həyatın, cəmiyyətin sifarişini gözləmir, cəbhənin hansı yerində, hansı vəzifələrin yerinə yetirilməsində qələmə daha çox ehtiyac olduğunu həssaslıqla duyur, mübariz vətənpərvərlik pafosu ilə cavab verirdilər.

Müharibə respublikamızın incəsənət aləmini də nəinki sarsıda bilməmiş, hətta onun yaxşı nümunələrini mütəşəkkil surətdə səfərbərliyə almışdı. Bu dövrdə xalqa və vətənə məhəbbət, düşməne nifrət, humanizm motivlərinə həsr edilmiş

mahnı, marş, simfonik əsərlər, təsviri sənət əsərləri, kino-filmlər meydana gəlirdi.

Müharibə dövrünün çətinliklərinə, kadrların böyük əksəriyyətinin cəbhəyə getməsinə, maddi çatışmazlıqlara baxmayaraq, respublikamızın mədəni-maarif müəssisələri, o cümlədən kitabxanalar əhali arasında, çoxminli oxucular arasında öz təbliğatçılıq fəaliyyətini yenidən təşkil etməyə başlamışdı.

Müharibə həyatı ilə yaxından bağlılıq Milli Kitabxananın oxucularla işinin ana xəttini təşkil edirdi.

Əvvəla qeyd etmək lazımdır ki, müharibə dövrünün ilk aylarından başlayaraq kitabxananın oxucu kontingentinin tərkibində bir sıra kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermişdi. 1941-ci ildə kitabxananın 2540 nəfər oxucusu olduğu halda, 1942-ci ildə onların sayı təxminən 2 dəfə azalıb 1426 nəfərə enmişdi.¹

Bunun əsas səbəbi oxucuların xeyli hissəsinin müharibəyə getməsi ilə əlaqədar idi.

Oxucuların tərkibinə gəldikdə isə burada da bir sıra dəyişikliklər baş vermişdi. Belə ki, müharibənin ilk illərində bir sıra müdafiə əhəmiyyətinə malik müəssisələr, xüsusən zavodlar, eləcə də fəhlə və mühəndis-texniki işçilər Bakıya köçürüldüyündən kitabxananın oxucu kontingentində elmi işçilərin, mühəndislərin, hərbi sahələr üzrə mütəxəssislərin sayı artmışdı.

Təbii və qanunauyğun olaraq kitabxananın oxucu kontingentinin həcmiminin azalmasına müvafiq olaraq, 1941-1942-ci illərdə kitabxanaya gəliş və kitab verilişi nəzərə çarpan dərəcədə azalmışdı. Məsələn, Milli Kitabxana tərəfindən

¹ Бакинский рабочий. – 1944. – 8 октября.

¹ Xələfov, A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi. – II hissə. – Bakı, 2007. – S.472.

1941-ci ildə 2540 oxucuya 185570 nüsxə ədəbiyyat verildiyi halda, 1942-ci ildə 1426 nəfər oxucuya 178849 nüsxə ədəbiyyat verilmişdi. ¹Beləliklə, müharibənin ilk 2 ili ərzində oxucuların kitabxanadan istifadəsinin intensivliyi daha yüksək olmuşdu, yəni oxucuların sayı təqribən 2 dəfəyə yaxın azalsa da, kitab verilişinin həcmi bir o qədər sürətlə azalmamışdı.

Bu meyl özünü müəyyən dərəcədə 1943-cü ildə də göstərmişdi. Belə ki, həmin il Milli Kitabxana 1668 oxucuya xidmət etmiş və onlara 218141 nüsxə ədəbiyyat verilmişdi.²

Beləliklə, 1941-1943-cü illər ərzində kitabxanadan istifadə edən oxucuların sayının təqribən 2 dəfəyə yaxın azaldılmasına baxmayaraq, onun fondunun istifadə səmərəliliyi isə orta hesabla 2 dəfə artmışdı.

Fondun istifadəsinin səmərəliliyinin yüksəlməsi ilk növbədə oxucuların kitabxanaya gəlişinin artması ilə əlaqədar idi. 1942-ci ildə Milli Kitabxanaya gələn oxucuların sayı 75.518 nəfər olduğu halda, 1943-cü ildə bu rəqəm 80 minə yaxın olmuşdu.³

Müharibə dövrünün xüsusiyyətləri özünü oxucular tərəfindən istifadə edilən ədəbiyyatın məzmun tərkibində də göstərirdi. Məsələn, yalnız 1943-cü ildə oxuculara verilən ədəbiyyatın tematik-tipoloji tərkibi statistik baxımdan belə idi:

Dövri nəşrlər – 65 min nüsxə

İctimai-siyasi ədəbiyyat – 39673 nüsxə

Texniki ədəbiyyat – 30150 nüsxə

Elmi-təbii nəşrlər – 28000 nüsxə

¹ Xələfov, A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi. – II hissə. – Bakı, 2007. – S.472.

² Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.85.

³ Yəni orada.

Bədii ədəbiyyat, incəsənət – 25851 nüsxə ¹

Rəqəmlərdən məlum olduğu kimi, həmin ildə Milli Kitabxananın oxucuları tərəfindən istifadə edilən ədəbiyyatın tərkibində çoxluğu dövrü nəşrlər təşkil edir. Sonra isə ictimai-siyasi və texniki ədəbiyyatın daha intensiv istifadə edildiyi nəzərə çarpır.

Ədəbiyyat verilişində dövrü nəşrlərin çoxluq təşkil etməsi oxucuların müharibə dövründə cəbhədə baş verən hadisələrlə operativ tanış olmaq, Ali Baş Komandanlığın əmrləri, dövlətin müharibə siyasəti, ordunun həyata keçirdiyi əməliyyatlar haqqında tez məlumatlanmaq maraqlarından irəli gəlirdi.

İctimai-siyasi ədəbiyyat isə əsasən mütəxəssislər, təbliğatçılar tərəfindən geniş istifadə edilirdi.

Kitab verilişində texniki ədəbiyyatın intensiv istifadə edilməsinin bir sıra səbəbləri var idi. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, müharibənin ilk illərində Bakının əksər sənaye müəssisələrinin istehsalat profili müdafiə əhəmiyyəti kəsb edən hərbi sursatların hazırlanmasına uyğunlaşdırılmışdı. Onlar hərbi əhəmiyyətli silah-sursat hazırlamaqla məşğul idilər. Eyni zamanda ölkədə ixtisaslı fəhlələrin, mühəndis texniki işçilərin orduya səfərbər edilməsi ilə əlaqədar onları yeni gənc kadrlar və xüsusən qadınlar əvəz edirdilər. Belə kadrların texniki biliklərə yiyələnməsi dövlət əhəmiyyətli iş olduğundan texniki ədəbiyyata oxucu sorğusu ildən-ilə artırdı.

Professor A.Xələfovun qeyd etdiyi kimi, "...mütəxəssislərin texniki biliklərinin yüksəldilməsi siyasi əhəmiyyətə malik idi. Kitabxana texnikaya dair yeni aldığı kitabı və kitabçanı dərhal yeni kitablar sərəgisinə qoyurdu. Tez bir müddətdə həmin kitab və kitabçalara onlarca oxucu sorğusu daxil olurdu.

¹Tahirov, K. Dünya milli kitabxanaları: [M.F.Axundzadə adına Azərbaycan Milli Kitabxanası]: dərs vəsaiti. – Bakı, 2013. – S.52.

du. Əgər kitabça kiçik həcmli idisə, kitabxana işçiləri onların surətini yazı makinasında çoxaldıb oxuculara verirdi".¹

Qeyd etmək lazımdır ki, 1944-cü ildən başlayaraq Milli Kitabxanadan istifadə edən oxucuların sayı və tərkibində daha əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermişdi.

Əgər 1943-cü ildə Milli Kitabxanadan 1668 oxucu istifadə etmişdisə, 1944-cü ildə isə oxucuların sayı 3122 nəfər təşkil edirdi.²

Bir il ərzində Milli Kitabxananın oxucu tərkibində əsaslı dəyişikliklər nəzərə çarpırdı. Belə ki, oxucular arasında alimlərin, mütəxəssislərin, ali və orta məktəb müəllimləri və tələbələrinin sayı xeyli artmışdı.

Bu artımı 1943-1944-cü illərdə Milli Kitabxananın oxucularının tərkibini əks etdirən aşağıdakı cədvəldə görmək olar:

1943-1944-cü illərdə Milli Kitabxananın oxucularının tərkibi³

İllər	Elmi işçilər	Xalq təsərrüfatı mütəxəssisləri	Müəllimlər	Ali məktəb tələbələri	Orta məktəb şagirdləri
1943	131 nəfər	232 nəfər	71 nəfər	908 nəfər	142 nəfər
1944	397 nəfər	575 nəfər	351 nəfər	1255 nəfər	567 nəfər

¹ Xələfov, A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi. – Bakı, 2007. – S.473.

² Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.86.

³ Yenə orada, S.87.

Cədvəldən göründüyü kimi, 1943-cü il ilə müqayisədə Milli Kitabxananın oxucu tərkibində elmi işçilərin sayı 266 nəfər, xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrində çalışan mütəxəssislərin sayı – 343 nəfər, müəllimlərin sayı – 280 nəfər, ali məktəb tələbələrinin sayı – 347 nəfər, orta məktəb şagirdlərinin sayı isə 425 nəfər artmışdı.

Faiz baxımından 1944-cü ildə Milli Kitabxananın oxucularının tərkibində:

Elmi işçilər– 10,5%

Mütəxəssislər – 15%

Müəllimlər – 9%

Ali məktəb tələbələri – 33,4%

Orta məktəb şagirdləri – 15% təşkil edirdi.

Oxucuların milli tərkibinə gəldikdə isə 1943-cü il ilə müqayisədə azərbaycanlı oxucuların sayının 2,5 dəfə artması kitabxananın mühüm nailiyyəti sayıla bilər. Belə ki, 1943-cü ildə Milli Kitabxanadan istifadə edən oxuculardan 371 nəfər azərbaycanlı idisə, 1947-ci ildə onların sayı 831 nəfərə çatmışdı.¹

Oxucuların tərkibində baş verən dəyişikliklər kitab verilişinin həcmi və sahəvi tərkibinə də təsir etmişdi.

1943-cü ildə Milli Kitabxanada bütün oxucu qruplarına verilən ədəbiyyat 218 min 142 nüsxə olduğu halda, 1944-cü ildə bu rəqəm 65 min 413 nüsxə artaraq 283 min 555 nüsxə təşkil etmişdi.²

1943-cü illə müqayisədə 1944-cü ildə kitab verilişinin sahəvi tərkibində də ciddi artım hiss edilirdi. Bu artım xüsusən ictimai-siyasi, elmi-təbii, texniki, bədii ədəbiyyat və incəsənət

¹Tahirov, K. Dünya milli kitabxanaları: [M.F. Axundzadə adına Azərbaycan Milli Kitabxanası]: dərs vəsaiti. – Bakı, 2013. – S.52.

²Yenə orada. – S.53.

nət, həmçinin dövrü nəşrlərin miqdar göstəricilərində hiss edirdi. Bununla əlaqədar aşağıdakı cədvələ nəzər salaq:

1943-1944-cü illərdə Milli Kitabxanada kitab verilişinin sahəvi tərkibi¹:

İl	İctimai-siyasi ədəbiyyat	Elmi-təbii nəşrlər	Texniki ədəbiyyat	Bədii ədəbiyyat, incəsənət, dilçilik
1943	39573 nüsxə	28000 nüsxə	30150 nüsxə	25861 nüsxə
1944	50047 nüsxə	32198 nüsxə	32031 nüsxə	60513 nüsxə
Artım	10474 nüsxə	4198 nüsxə	1881 nüsxə	34652 nüsxə

1944-cü ildə ədəbiyyat verilişində 1943-cü il ilə müqayisədə ən çox artım dövrü nəşrlərə aid idi. Belə ki, 1943-cü ildə Milli Kitabxanada jurnal və qəzetlərin verilişi 65 min nüsxə təşkil etmişdisə, 1944-cü ildə bu rəqəm 108 min 766 nüsxə olmuşdu.²

Milli Kitabxanada 1943-cü il ilə müqayisədə 1944-cü ildə azərbaycanlı oxucuların sayının 2 dəfədən artıq çoxalması şübhəsiz ki, milli nəşrlərin verilişinə də öz müsbət təsirini göstərmişdi.

1943-cü ildə oxuculara Azərbaycan dilində verilmiş ədəbiyyatın ümumi həcmi 5973 nüsxə olduğu halda, 1944-

¹ Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.88.

² Yenə orada. – S.89.

cü ildə isə bu rəqəm 10868 nüsxə olmuşdu.¹ Deməli, 1 il ərzində milli ədəbiyyatın verilişi 2 dəfəyə yaxın artmışdı ki, bu da həmin dövrdə azərbaycanlı oxucuların sayının artması ilə uyğunluq təşkil edirdi.

Ümumiyyətlə, 1943-1944-cü illərdə Milli Kitabxanada ədəbiyyat verilişinin nəşr dillərinə görə tərkibini aşağıdakı cədvəldən aydın görmək olar:²

İllər	Azərbaycan dilində	Rus dilində	Xarici dillərdə
1943	5973 nüsxə	204616 nüsxə	2496 nüsxə
1944	10868 nüsxə	266666 nüsxə	3242 nüsxə
artım	4895 nüsxə	62050 nüsxə	746 nüsxə

Beləliklə, 1943-cü il ilə müqayisədə 1944-cü ildə Milli Kitabxananın oxucularla işinin mühüm göstəriciləri yüksələn xətlə inkişaf etmişdi. Bu inkişaf ilk növbədə özünü oxucuların sayının artımı və kitab verilişində göstərmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1943-1944-cü illərdə Milli Kitabxanada oxucularla işin canlanması, kitabxanadan istifadə edən oxucuların sayının və kitab verilişinin kəskin surətdə artması həmin dövrdə müharibədə ordumuzun qəhrəmanlıqları, arxa cəbhədə xalqın qələbə naminə rəşadətli fəaliyyəti, 1943-cü ildə müharibənin gedişində əsaslı dönüşün başlanması, faşistlərin Sovet torpaqlarından kütləvi şəkildə qovulması, Qafqaz döyüşlərindəki uğurlar, 1944-cü ildə ABŞ və İngiltərə tərəfindən ikinci cəbhənin açılması, ölkənin daxilində bütün sahələrdə mənəvi ruh yüksəkliyi, insanların

¹ Yenə orada

² Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.89.

mütaliyəyə həvəsinin artması, ictimai-siyasi fəallığın yüksəlməsi ilə izah edilirdi.

Bunlarla yanaşı, Milli Kitabxanadan oxucuların istifadəsinin intensivliyinin inkişafı, oxucularla işin ildən-ilə təkmilləşməsi, müharibə şəraiti ilə daha sıx əlaqələndirilməsi və bu məqsədlə geniş miqyaslı və məqsədyönlü təbliğatçılıq fəaliyyətinin dərinləşməsi, kitab təbliğinin bütün formalarından səmərəli istifadə etməsi idi.

1941-1944-cü illərdə Milli Kitabxananın oxuculara xidmət işində Kitabxanalararası abonement (KAA) xidməti çox böyük əhəmiyyət kəsb edirdi.

Kitabxananın KAA xidmətinin bu dövrdəki miqdar göstəriciləri müharibədən əvvəlki 5 illiklə müqayisə edildikdə məlum olur ki, müharibə illərində bu xidmət növü mövcud çətinliklərə baxmayaraq, kəmiyyət baxımından 8 dəfəyə yaxın artmışdı. Belə ki, 1936-1940-cı illərdə Milli Kitabxanaya KAA yolu ilə 3516 sifariş daxil olmuş və onların 3225-i yerinə yetirilmişdi. 1942-1945-ci illərdə isə Milli Kitabxana KAA vasitəsilə müxtəlif fərdi və kollektiv oxuculara 23770 nüsxə ədəbiyyat vermişdi.¹

Bu dövrdə SSRİ ərazisində rabitə və nəqliyyat əlaqələrinin olduqca çətin bir vəziyyətə düşdüyü şəraitdə KAA xidməti bir çox hallarda oxucuların kitaba olan sorğularının ödənilməsində müstəsna əhəmiyyətə malik idi. Milli Kitabxana 40-cı illərin birinci yarısında respublikanın və ittifaqın əksər kitabxanaları ilə KAA əlaqələri yaradaraq müdafiə əhəmiyyətinə malik olan müəssisələri, fabriklər və zavodları, dövlət əhəmiyyətli fəaliyyət ilə məşğul olan alim və mütə-

xəssisləri onlara lazım olan ədəbiyyatla təmin edirdi.

Onu da xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, müharibə illərində Milli Kitabxananın KAA fəaliyyəti bir gün belə dayan-dırılmamışdır.

Milli Kitabxana tərəfindən bu xidmət növü həm respublika və həm də SSRİ miqyasında həyata keçirilirdi. Kitabxana KAA xidmətini təşkil etmək məqsədilə 1941-ci ildə 89 kitabxana ilə əlaqə yaratmışdısa, 1945-ci ildə isə o 131 kitabxana və elmi müəssisəyə KAA xidməti göstərirdi. 1940-cı ildə Milli Kitabxana tərəfindən bu yolla oxuculara 2104 nüsxə ədəbiyyat verildiyi halda, 1941-ci ildə 4185, 1944-cü ildə isə 7407 nüsxə ədəbiyyat verilmişdi.¹

Azərbaycanda KAA xidmətinin tarixinin tədqiqatçısı dos. M.Məmmədovun yazdığı kimi, "Müharibə illərində Dövlət Kitabxanası (Milli Kitabxana) oxucu sorğularının öyrənilməsini mühüm amil hesab edir və fondada olmayan nəşrlərin KAA yolu ilə gətirilməsinə və abonentlərin tələbatının ödənilməsinə xüsusi fikir verirdi. Bu isə müharibə dövründə kitabxanaların, o cümlədən M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının həyata keçirdiyi xidmət işinin əsas məzmununu təşkil edirdi."²

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müharibə illərində oxucu sorğularının tam və dolğun ödənilməsi Milli Kitabxananın rəhbərliyi tərəfindən ciddi nəzarət altına alınmışdı. Bu məqsədlə Milli Kitabxanada oxuculara verilən rədd cavablarının öyrənilməsi və ödənilməsi məqsədilə xüsusi uçot kitabı yaradılmışdı.³

¹ Xələfov, A.A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi. – Bakı, 1974. – S.125.

² Məmmədov, M. Azərbaycan Respublikası kitabxanalarında KAA sistemi. – Bakı, 2000. – S.13.

³ Tahirov, K. Dünya milli kitabxanaları: [M.F. Axundzadə adına Azərbaycan Milli Kitabxanası]: dərs vəsaiti. – Bakı, 2013. – S.54.

¹ Məmmədov, M. Azərbaycan Respublikası kitabxanalarında KAA sistemi: [P.e.n. alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiyanın avtoreferatı]. – Bakı, 2000. – S.13.

Burada 1942-1944-cü illərdə oxucuların sifarişlərinə verilən rədd cavablarının dəqiq uçuotu aparılırdı (kitabın müəllifi, sərəlvhəsi, elm sahəsi, rədd cavabının növü: “əldədir”, “kitabxanada yoxdur” və s. və oxucunun imzası) sonra isə kitabxana tərəfindən həmin nəşrin əldə edilməsi yolları müəyyənləşdirilirdi. Bu uçuot kitabı həmin dövrdə Milli Kitabxananın KAA xidmətinin təşkilində çox mühüm rol oynayırdı. Bu yolla Milli Kitabxananın KAA xidməti vasitəsilə 1942-1943-cü illərdə oxucu üçün 656, 1944-cü ildə isə 430 kitab gətirilmişdi.¹ KAA xidməti vasitəsilə fərdi və kollektiv oxucular üçün keçmiş SSRİ-nin iri kitabxanalarından alınan nəşrlər içərisində elmi və müdafiə əhəmiyyəti kəsb edən kitablara “Maqnitneye izmereniye”, “Nemetskiy Vestnik. Uçebnik”, “Pometka pulemyetçika”, “Polkovodçeskoye iskusstvo Suvorova”, “Elektriçeskaya energiya”, “Akkustika orudiy i snaryadov”, “Politiçeskaya ekonomiya voyni” adlı kitablari nümünə göstərmək olar.

1945-ci il ölkəmizin tarixinə həm qələbə ili, həm də sülh və əmin-amanlıq mərhələsinin başlanğıcı kimi daxil oldu. Bu il xalqımızın öz tarixində yeni mərhələyə, dinc quruculuq mərhələsinə qədəm qoyurdu.

1945-ci ilin əvvəllərindən başlayaraq Milli Kitabxananın kollektivi artıq qələbənin yaxınlaşmasını aydın dərk edib ondan ruhlanaraq fəaliyyətinin bütün sahələrində yüksək kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri planlaşdırmış, ilin sonunda onları artıqlaması ilə yerinə yetirmişdi. Bunu kitabxananın 1945-ci ilin sonuna olan iş göstəricilərinin 1944-cü ildəki göstəriciləri ilə müqayisədə aydın görmək olar:

¹ Tahirov, K. Dünya milli kitabxanaları: [M.F. Axundzadə adına Azərbaycan Milli Kitabxanası]: dərs vəsaiti. – Bakı, 2013. – S.55.

Milli Kitabxananın 1944-1945-ci illərdəki fəaliyyətinin mühüm göstəricilərinin müqayisəli cədvəli¹

№	İş növləri	Yerinə yetirilmişdir	
		1944-cü ildə	1945-ci ildə
1	Oxucuların sayı	3754	4268
2	Oxucuların gəlişi	80382	91219
3	Kitab verilişi	283555	301709
4	Yeni ədəbiyyatın əldə edilməsi	83932	72529
5	Şifahi bibliografik arayışlar	23657	32421
6	Yazılı bibliografik arayışlar	33	42
7	Mövzu sərgiləri	68	75
8	Yeni ədəbiyyat sərgiləri	48	52

Beləliklə, 1944-cü il ilə müqayisədə Milli Kitabxananın 1945-ci ildəki fəaliyyətində kəmiyyət göstəriciləri baxımından xeyli nailiyyətlər əldə edilmişdi. Belə ki, 1944-cü il ilə müqayisədə 1945-ci ildə oxucuların sayı 514 nəfər, gəliş 10837, kitab verilişi 18154 nüsxə artmışdı. Yeni ədəbiyyatın komplektləşdirilməsinin 11403 nüsxə azalmasının səbəbi, kitabxananın hesabatından məlum olduğu kimi, 1945-ci ilin III rübündə Rusiya Elmi Kitabxanalar Kollektorundan alınan məcburi nüsxələrin azalması ilə əlaqədar olmuşdur.

1945-ci ildə Milli Kitabxananın oxucularla işində nəzərə çarpan əsas əlamət onların sayının və gəlişinin artması və bunların nəticəsi olaraq kitab verilişinin həcmnin çoxalması olmuşdur.

¹Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.93.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1944-cü il ilə müqayisədə 1945-ci ildə Milli Kitabxananın oxucularının sayının artması kitabxanadan istifadə edən elmi işçilər və ali məktəb müəllimlərinin artması ilə əlaqədar idi. Belə ki, əgər 1944-cü ildə kitabxananın oxucularının tərkibində onların ümumi sayı 357 (10,5%) nəfər təşkil edirdisə, 1945-ci ildə isə bu oxucu qrupunun xüsusi çəkisi 2% artaraq 520 nəfərə çatmışdı.¹ Bununla yanaşı həmin il Milli Kitabxanadan istifadə edən ali və orta təhsil müəssisələrinin tələbələrinin sayı da əhəmiyyətli dərəcədə artmışdı.

Müharibənin qurtarması və dinc quruculuq dövrünün başlanması ilə əlaqədar oxucuların asudə vaxtının artması onların kitabxanaya gəlişinin artmasına səbəb olmuşdu. Milli Kitabxanaya hər bir oxucunun gəlişi 1944-cü ildə 21,4-dən, 1945-ci ildə 21,6-ya çatmışdı. Kitabxana üzrə ümumi gəlişin həcmi 222,6-dan 255 nəfərə çatmışdı. Bununla yanaşı, oxuculara kitab verilişinin tərkibində kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermiş, “rədd” cavabları 0,3%-dən 0,2%-ə enmişdi.²

Milli Kitabxananın 1945-ci il statistik hesabatından məlum olur ki, həmin il oxucuların milli tərkibində azərbaycanlıların sayı 1943-cü il ilə müqayisədə 3 dəfə artaraq, 371 nəfərdən 1172 nəfərə çatmışdı. Onlar artıq oxucuların ümumi sayının 27,7%-ni təşkil edirdi.³

Azərbaycanlı oxucuların sayının çoxalması Azərbaycan dilindəki nəşrlərin verilişinə də öz təsirini göstərmişdi. Belə ki, Milli Kitabxanada bu nəşrlərin verilişinin ümumi həcmi

¹ Tahirov, K. Dünya milli kitabxanaları: [M.F.Axundzadə adına Azərbaycan Milli Kitabxanası]: dərs vəsaiti. – Bakı, 2013. – S.55.

² Yenə orada.

³ Tahirov, K. Dünya milli kitabxanaları: [M.F.Axundzadə adına Azərbaycan Milli Kitabxanası]: dərs vəsaiti. – Bakı, 2013. – S.56.

1943-cü ildə 5973 nüsxə, 1944-cü ildə 10868 nüsxə olduğu halda, 1945-ci ildə bu rəqəm artıq 13498 nüsxəyə çatmışdı.¹

1945-ci ildə Mili Kitabxananın bütün dillərdə kitab verilişində ümumi həcmnin elm sahələri üzrə təhlili göstərir ki, həmin ildə kitab verilişinin tərkibində ilk yerdə texniki ədəbiyyat – 29,457 nüsxə (9,8%), ikinci yerdə ictimai-siyasi ədəbiyyat – 29,210 nüsxə (9,6%), üçüncü yerdə isə bədii ədəbiyyat – 20,465 nüsxə (7,1%) olmuşdur.

Nəşr dilləri baxımından 1945-ci ildə kitabxananın kitab verilişinin tərkibində rus dilli nəşrlərin xüsusi çəkisi – 4,4% olmuşdur.² Həmin ildə Milli Kitabxana tərəfindən 12025 nüsxə kitab, 4364 nüsxə jurnal, 42075 nüsxə qəzet işlənilib əlifba, sistemli topoqrafik və digər kataloqlara və kartotekalara daxil edilmişdir. Bunların 4049 nüsxəsi azərbaycan dilində, 49538 nüsxəsi rus dilində, 2528 nüsxəsi başqa dillərdə olmuşdur. Bu il Milli Kitabxanada “Azərbaycan dinc quruculuq illərində” mövzu kartotekasının əsası qoyulmuşdur.³

Qələbə ilində Milli Kitabxananın oxuculara xidmət işində KAA vasitəsilə xidmət də xeyli genişlənmiş, onun fondundan istifadə edən kollektivlərin sayı artmışdır. Həmin il kitabxana 131 təşkilata, o cümlədən kitabxanalara, elmi müəssisələrə və bir sıra istehsalat müəssisələrinə 7097 nüsxə ədəbiyyat vermişdir. 1944-cü il ilə müqayisədə kitabxananın KAA xidmətindən istifadə edən kollektivlərin 60-ı yeni olmuşdur.⁴

Araşdırdığımız ildə Milli Kitabxananın tərtib etdiyi ya-

¹ Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.95.

² Hesablama müəllif tərəfindən aparılmışdır.

³ Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.95.

⁴ Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.96.

zılı biblioqrafik arayışlarda meydana gələn müsbət cəhət özünü mövzuların rəngarəngliyi ilə yanaşı, oxuculara verilən biblioqrafik informasiyanın zənginliyində də göstərirdi. Belə ki, il ərzində müxtəlif oxucu təbəqəsinə verilən yazılı biblioqrafik arayışlarda onlara 911 adda sənəd təqdim edilmiş, bu məqsədlə 14242 mənbə nəzərdən keçirilmişdi.¹

Bir il ərzində kitabxananın qiraət zalında təşkil edilmiş tematik sərgilər də mövzu rəngarəngliyi ilə seçilirdi. Bundan əlavə sərgilərdə ədəbiyyatla yanaşı əyani vəsaitlər, not əsərləri, xəritələr, təsviri sənət əsərləri də geniş təqdim edilmişdi. Mövzu sərgilərinə misal olaraq “Sovet Azərbaycanının 25 illiyi”, “Sovet xalqının Böyük Vətən müharibəsində tarixi qələbəsi”, “SSRİ Ali Soveti seçkilərinə hazırlıq”, “General Həzi Aslanov”, “Xalq rəssamı Əzim Əzimzadə”, “Böyük Azərbaycan bəstəkarı Üzeyir Hacıbəyov”, “A.S.Qriboyedov”, “M.Şoloxov”, “L.Tolstoy” və s. göstərmək olar. İl ərzində 75 tematik sərgidə 6536 adda kitab, qəzet və digər materiallar nümayiş etdirilmiş, onlardan 1636 adda əsər oxucular tərəfindən tələb edilmişdi.²

Beləliklə, müharibənin son ili və eyni zamanda dinc quruculuq mərhələsinin ilk ili kimi tarixə düşmüş 1945-ci il Milli Kitabxananın fəaliyyətində əlamətdar il olaraq onun gələcək inkişafı üçün əsaslı zəmin yaratdı.

Milli Kitabxananın Böyük Vətən Müharibəsi dövründə fəaliyyətini yekunlaşdırarkən qeyd etmək istərdik ki, həmin illərdə oxucuları faşist işğalçılarına qarşı mübarizəyə ruhlandırmaq, onlarda vətənpərvərlik hisslərinin tərbiyə edilməsi Milli Kitabxananın bütün işlərinin ana xəttini təşkil etmişdir. Kitab-

¹ Yəni orada

² Tahirov, K. Dünya milli kitabxanaları: [M.F.Axundzadə adına Azərbaycan Milli Kitabxanası]: dərs vəsaiti. – Bakı, 2013. – S.57.

xana eyni zamanda müharibə şəraiti ilə əlaqədar xalqın mənəvi səfərbərliyi ilə yanaşı, bəhs edilən dövrdə Azərbaycan elminin informasiya təminatında da əsaslı rol oynamışdır.

Bu dövrdə Milli Kitabxananın rəngarəng fəaliyyətində dövrlə, vətənlə, xalq ilə bağlılıq yeni keyfiyyətlər kəsb etmiş və daha da zənginləşmişdir.

“Kitabxana müharibə illərində 40 min oxucuya xidmət etmiş və onlara milyondan artıq kitab, qəzet, jurnal və digər materiallar vermişdir. Sadə görünən bu rəqəm kitabxana kollektivinin gərgin və fədakar əməyi sayəsində əldə edilmiş, bu nailiyyət müharibənin dəhşətlərini yaşayan xalqa kollektivin kiçik hədiyyəsi idi”.¹

Heç də təsadüfi deyil ki, 1945-ci ildə kitabxananın 29 nəfər qabaqcıl işçisi “1944-1945-ci illər Böyük Vətən Müharibəsində fədakar əməyə görə” medalı ilə təltif olunmuşdur.²

Ümumillər liderimiz Heydər Əliyevin Böyük Vətən Müharibəsi ilə əlaqədar qeyd etdiyi kimi, “1941-1945-ci illər Azərbaycan xalqının tarixində çox görkəmli yer tutur, xalqımızın tarixinin parlaq səhifələrindəndir. İkinci dünya müharibəsi əyani şəkildə bir daha təsdiq etdi ki, Azərbaycan xalqı ən ağır sınaqlardan üzüağ çıxmağa, misilsiz şücaət və rəşadət göstərməyə qadir olan çox dözümlü və qəhrəman xalqdır”.

¹ Xələfov, A.A. Azərbaycan kitabxana işinin tarixi. – Bakı, 1974. – S.128.

² M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Respublika Kitabxanasının əsərləri. – II buraxılış. – Bakı, 1983. – S.11.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Həsənov, H. Azərbaycan kitabının inkişaf mərhələləri / Hacı Həsənov. – Bakı: Azər nəşr, 1989. – 253 s.
2. Xələfov, A.A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi: (1933-1958) / Abuzər Xələfov. – Bakı: Azər nəşr, 1974. – 243 s.
3. Xələfov, A.A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi: 3 hissədə. II hissə / Abuzər Xələfov. – Bakı, 2007. – 552 s.
4. İsmayılov, X. Azərbaycan Respublikasında kitabxana işinin metodik təminat sisteminin inkişaf tarixi (1918-2000-ci illər): monoqrafiya / Xəlil İsmayılov. – Bakı, 2000. – 416 s.
5. M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Respublika Kitabxanasının Elmi Əsərləri. – Buraxılış 2. – Bakı, 1983.
6. M.F.Axundov adına Milli Kitabxana arxivi.
7. Məmmədov, M. Azərbaycan Respublikası kitabxanalarında KAA sistemi: [p.e.n. alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiyanın avtoreferatı] / Mehmanəli Məmmədov. – Bakı, 2000. – 24 s.
8. Tağıyev, H. Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda kitabxana işinin inkişafı / Hüseyn Tağıyev. – Bakı, 1962.
9. Tağıyev, H. Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda kitabxana işinin inkişafı: (1920-1955) / Hüseyn Tağıyev. – Bakı, 1960. – 133 s.
10. Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008) / Kərim Tahirov. – Bakı: “Ulu” nəşriyyatı, 2008. – 218 s.
11. Tahirov, K. Dünya Milli Kitabxanaları: [M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası]: dərs vəsaiti / Kərim Tahirov. – Bakı: “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 2013. – 212 s.

12. Бакинский рабочий. – 1944. – 8 октября.
13. Самедова, М. Азербайджанская Республиканская библиотека имени М.Ф.Ахундова / Марьям ханум Самедова. – Баку, 1958. – 66 с.
14. Сборник руководящих материалов библиотечной работе. – Москва, 1947. – 112 с.
15. Тахиров, К. Азербайджанская национальная библиотека им. М.Ф.Ахундова в годы Великой Отечественной Войны / Керим Тахиров // Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразий. – 2015. – № 2. – С.21; 22.

İnternet resursları

<https://salamnews.org/ru/news/read/373344>
<https://ru.interaztv.com/society/289232>
http://kapital-rus.ru/articles/article/rossiu_i_azerbaidjan_obedinyaut_bolee_150_let_aktivnogo_kulturnogo_obmena/

**Азербайджанская Национальная Библиотека
в годы Великой Отечественной Войны
(1941-1945 гг.)**

С первых дней войны азербайджанский народ вместе с другими народами бывшего СССР принял активное участие в борьбе против фашистско-немецких захватчиков.

Более 600 тысяч сыновей и дочерей республики сражались на фронтах Великой Отечественной. Азербайджанские дивизии прошли славный боевой путь от Кавказа до самого Берлина. Герои азербайджанского народа И.Мамедов, С.Абдуллаев, З.Буньядов, М.Велиев, Я.Байрамов, М.Аллахвердиев, А.Вердиев, С.Кязымов, А.Гулиев, М.Дадашов, Дж.Ахмедов, Г.Асадов, М.Магеррамов, Г.Мамедов, Х.Мустафаев, Ф.Сафаров, Я.Сулейманов, С.Шюкюрлов и др., проявив колоссальные доблесть и отвагу, вписали новые страницы в славную историю Азербайджана.

Немеркнувшей славой был отмечен боевой путь полководцев и командиров А.Асланова, М.Абилова, Г.Гусейнова, А.Везирова, Я.Абдуллаева, А.Аббасова, Т.Алиярбекова, М.Махмудова, Я.Гулиева.

В годы войны более 120 сынов Азербайджана были удостоены звания «Героя Советского Союза», более 170 тысяч солдат и офицеров награждены различными орденами и медалями.

Азербайджанские труженики тыла обеспечили стра-

ну сотней тысяч тоннами зерна, хлопка, десятью тысяч тоннами табака, мяса, масла, шерсти, фруктов и другой сельскохозяйственной продукции, передали в фонд обороны 15 кг золота, 952 кг серебра, выделили на строительство танков и самолетов 230 тыс. манатов.

Военные заводы, действующие в Баку, произвели для фронта более 130 тысяч единиц военной техники и оружия.

За годы войны нефтяники Азербайджана обеспечили страну около 75 тысячами тонн нефти, непрерывно поставляя горючее для армии и всего народного хозяйства бывшего СССР. Три четверти всей добываемой в СССР нефти приходилось на долю Азербайджана.

Деятели науки и культуры также внесли неоценимый вклад в дело победы. Под руководством выдающегося азербайджанского ученого Юсифа Мамедалиева была разработана новая технология производства авиационного бензина. Геологи, химики, физики и математики оперативно выполняли специальные задания военных организаций, а врачи и фармацевты изобретали более эффективные методы лечения.

Ученые-гуманитарии освещали в своих трудах славное героическое прошлое народов СССР, подробно останавливаясь на описании боевых традиций. Деятели литературы и искусства в своих произведениях и выступлениях будили патриотические чувства, любовь к Родине и ненависть к врагу.

В общей сложности, за военные годы более 250 тысяч уроженцев Азербайджана, сражавшихся как на фронте, так и в тылу, были награждены различными орденами и медалями.

Война не только коренным образом изменила обы-

денную жизнь мирного населения, но и прервала многие культурные процессы, в том числе и работы в сфере библиотековедения.

С первых же месяцев войны Комиссариат Народно-го Просвещения Азербайджанской ССР принял решение о беспрекословном подчинении библиотечной работы требованиям военного времени. В связи с этим перед учреждениями культуры был поставлен ряд организационных задач.

Профессор А.Халафов так характеризует библиотечную работу в республике в начале войны:

«В первые же дни войны нормальный рабочий процесс в библиотеках был нарушен. Остро ощущалась нехватка кадров. Многие библиотечные работники сражались на фронтах Великой Отечественной, а другие были вынуждены изменить род деятельности по требованию военного времени. Новые же кадры, привлеченные к библиотечной работе, не обладали достаточным опытом и запасом знаний и не в состоянии были организовать работу на должном уровне. По сравнению с Баку и другими городами, нехватка кадров особенно остро ощущалась в районах республики»¹.

Вторая мировая война стала тяжелым испытанием и для коллектива Азербайджанской Национальной Библиотеки.

С самого начала войны перед библиотекой встали серьезные задачи. Отныне ее деятельность была сосредоточена на насущных проблемах военного времени: все должно было быть подчинено делу победы, должны

были изыскиваться новые методы работы, направленные на укрепление патриотического духа граждан и ненависти к фашистско-немецким захватчикам.

Библиотека направила свою деятельность на распространение художественной и публицистической литературы, воспевающей героизм советского народа в борьбе с врагами и отражающей события на фронтах, доблестный труд работников тыла, объединенных единым девизом: «Все для фронта, все для Победы!»

Необходимо отметить, что Национальная библиотека никогда не была так близка к жизни народа, к его чаяниям, надеждам и тревогам, как в эти суровые военные годы. Деятельность библиотеки в период 1941-1945 годов можно с уверенностью назвать новым этапом в истории ее развития.

Главной трудностью, стоящей перед Национальной Библиотекой, была задача по комплектованию новой литературы. Подход к комплектованию осуществлялся строжайше, ибо в первую очередь отбиралась патриотическая литература, книги и брошюры, повествующие о героическом прошлом нашей страны, отваге и бесстрашии сыновей и дочерей Азербайджана, самоотверженной борьбе и труде народа против фашистов. Работа осложнялась тем, что в силу определенных экономических трудностей, и, в первую очередь, из-за нехватки бумаги, деятельность многих издательств приостанавливалась.

Тематические планы издательств были сразу же кардинальным образом пересмотрены; книжный репертуар, тираж, оформление – все было согласовано с требованиями военного времени. Как уже было отмечалось, все было подчинено единому девизу «Все для фронта, все для победы!»

¹Xələfov, A.A. Azərbaycanca kitabxana işinin tarixi. – II hissə. – Bakı, 2007. – S.439.

Отечественные издательства начали издавать книги следующих серий: «Герои Великой Отечественной войны», «Военная библиотека комсомольца», «Будь готов к обороне», «Военная библиотека школьника», «Все для фронта, все для победы». Значительная часть этих книг отсылалась на фронт. Только в течение 1941-1942 годов издательства республики отослали бойцам азербайджанских дивизий 5 библиотек количеством в 5 тыс. книг, 50 тысяч экземпляров политической и 3 тысячи экземпляров художественной литературы на азербайджанском и русском языках, 150 тысяч пропагандистских плакатов и более 3 миллионов различных лозунгов¹.

За годы войны отечественные издательства выпустили 3178 книг тиражом в общей сложности 1,5 миллионов экземпляров².

В этот период наряду с республиканскими издательствами значительно активизируется деятельность крупных советских издательств «Воениздат», «Госполитиздат», «Гостехиздат». Они также в больших количествах публикуют литературу патриотического, военного и технического характера.

Необходимо отметить, что в начале войны была нарушена связь между республикой и центральными городами СССР, приостановлена работа библиотечных коллекторов, в том числе и коллектора Азербайджанской Национальной Библиотеки. Это значительно осложнило комплектование ее текущих изданий.

И тем не менее, фонд Национальной Библиотеки

развивался в большей степени по восходящей линии.

Как отмечал профессор А.Халафов «Библиотека в военные годы, несмотря на реальные трудности, осуществляла огромную работу по усовершенствованию фонда, пополнению его новой литературой и редкими книгами¹.

В 1941-1945 годах показатели развития фонда Национальной Библиотеки были таковыми:

1941-й год – 7895 экземпляров

1942-й год – 8925 экземпляров

1943-й год – 75294 экземпляров

1944-й год – 83932 экземпляров

1945-й год – 72529 экземпляров²

Из статистических данных следует, что в первые годы войны фонд пополнялся весьма незначительно, однако, начиная уже с 1943 года состояние информационных ресурсов библиотеки стабилизировалось. Основной причиной тому было: восстановление со второй половины 1943 года деятельности Республиканского Библиотечного Коллектора и отсылка Всесоюзной Книжной Палатой обязательных экземпляров в фонд библиотеки. После восстановления работы Республиканского Библиотечного Коллектора Национальная Библиотека получила в 1943 году литературы только на азербайджанском языке -5973 экземпляров; в 1944 году – 10818 экземпляров; в 1945 году – 14049 экземпляров.³

Проведенный нами научный анализ показывает, что в 1943-1945 году структура поступивших в библиотеку изданий представляет следующую картину: .

¹Хələfov, A.A. Azərbaycanca kitabxana işinin tarixi. – Bakı, 2007. – S.472.

²Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.71.

³Tahirov, K. Dünya milli kitabxanaları: [M.F.Axundzadə adına Azərbaycan Milli Kitabxanası]: dərs vəsaiti. – Bakı, 2013. – S.45.

¹ Həsənov, H. Azərbaycan kitabının inkişaf mərhələləri. – Bakı, 1979. – S.143.

² Xələfov, A.A. Azərbaycanca kitabxana işinin tarixi: (1933-1958). – Bakı, 1974. – S.93.

Общественно-политические издания, в том числе литература по марксизму-ленинизму – 45 %
 Техническая литература – 26 %
 Естественнонаучная литература – 12%
 Художественная литература, искусство – 10%
 Другие науки – 7%

Таким образом, основную часть новых книг, поступивших в эти годы в библиотеку, составила общественно-политическая и техническая литература. Причиной этому безусловно являлись требования военного времени.

В годы войны Национальная Библиотека активно старается пополнить свой фонд и редкими, ценными изданиями. Так, например, в 1943-м году в библиотеку поступили следующие книги:

1. А.Бакиханов. Краткая грамматика персидского языка (1841)
2. Башкатов Географический лексикон (1830)
3. Березкин Грамматика персидского языка (1853)
4. Дух Наполеона Бонапарта (1814)
5. Новейшие открытия врачей (1834) и др.¹

Для обогащения своего фонда редкими книгами Национальная Библиотека осуществляла книгообмен с библиотеками Москвы, Ленинграда, Ташкента, Пензы, Тбилиси, Ашхабада и др. городов. Например, в 1942-1943 году в Национальную Библиотеку им. М.Е.Салтыкова-Щедрина было отправлено 28 книг, изданных в Азербайджане, а взамен получено 30 книг, опубликованных в России.²

¹ Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.73.

² M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının Elmi Əsərləri. – Buraxılış 2. – Bakı, 1983. – S.7.

В общей сложности за годы войны Национальная Библиотека по книгообмену получила из различных научных библиотек 400 экземпляров редких книг. Среди них можно перечислить ценнейшие рукописи Низами, Физули, Хагани¹, издания «Эльзевир», издания классиков азербайджанской, русской, европейской литературы XVIII-XIX веков, «Кавказский календарь» (1871) и др.

В августе 1944 года Совет Народных Комиссаров принял решение о повышении заработной платы работникам библиотек среднеобразовательных школ, учреждений среднего профессионального и высшего образования, а также работникам массовых государственных публичных и научных библиотек.² Это решение вдохновило работников культуры, в том числе и коллектив Национальной Библиотеки, создало благоприятные условия для улучшения работы с читателями.

5 сентября 1944 состоялось собрание коллектива Национальной Библиотеки. Представители коллектива в своих выступлениях дали высокую оценку решению Совета Народных Комиссаров, назвав его проявлением огромной заботы государства к работникам библиотек и стимулом к улучшению качества их работы. Было принято решение об усовершенствовании работы с читателями и литературой, хранящейся в фондах и поступающей в библиотеку.³

¹1954-cü ildə kitabxananın fondunda saxlanılan əlyazmaları yeni təşkil edilən AMEA-nın əlyazmaları fonduna verildi.

² Сборник руководящих материалов по библиотечной работе. – Москва, 1947. – С.95-96

³ Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.74.

Большое место в работе Национальной Библиотеки в военные годы занимало проведение для читателей пропагандистских тематических выставок.

Во время войны на различную тему были организованы выставки: в 1942 – 55 выставок; в 1943 году – 67 выставок; а в 1944-м году – 88 выставок. Помимо этого в 1944-м году ситуация с комплектованием библиотечного фонда новой литературой настолько улучшилась, что в читальных залах еженедельно устраивались выставки книг. Ряд выставок, особенно посвященных военной тематике и историческим событиям, были организованы в выставочном зале Национальной Библиотеке, располагавшемся на улице Коммунистической (нынешняя улица Истиглалийат).

Выставки на военную тему были в основном посвящены азербайджанцам-героям Советского Союза, годоущинам начала войны, городам-героям, самоотверженному труду азербайджанских нефтяников, героическому прошлому азербайджанского народа и пр. Также регулярно проводились выставки, посвященные юбилеям отдельных ученых, писателей, деятелей искусства и общественных деятелей. Только в 1944 году были проведены выставки, посвященные 100-летию со дня смерти И.А.Крылова, 26-летию создания Красной Армии, 150-летию со дня рождения А.А.Бакиханова, 20-летию со дня смерти В.И.Ленина, юбилеям И.В.Сталина и других государственных деятелей.¹

Огромное значение в годы войны придавалось организации оперативного информационного и библиографического обслуживания читателей.

¹ Tahirov, K. Dünya milli kitabxanaları: [M.F.Axundzadə adına Azərbaycan Milli Kitabxanası]: dərs vəsaiti. – Bakı, 2013. – S.46.

Следует отметить, что в это время кардинально изменилась тематика информационных запросов читателей. Подавляющее большинство запросов было связано с военной темой и военными буднями. В 1941-1944 годах по запросам читателей Национальной Библиотекой было подготовлено 593 письменных и 65390 устных библиографических справки.¹

Библиографические справки в основном предназначались для военных комиссариатов, военных госпиталей, оборонных предприятий, военных заводов. Так, например, в 1944 году по запросу главного инженера военного химического завода Златкина была подготовлена библиографическая справка на тему «Производство медного купороса». По этому поводу в библиотеку было направлено благодарственное письмо от коллектива завода:

«Товарищ директор. Наши успехи при производстве медного купороса по праву принадлежат и вашему коллективу. Подготовленные вашими высоко профессиональными кадрами справки опирались на большое количество авторитетных источников и оказали эффективную помощь при поиске оптимального способа получения медного купороса. Этот факт на самом высоком уровне характеризует деятельность коллектива библиотеки. Выражаем Вам огромную благодарность».²

Говоря о письменных библиографических справках, подготовленных Национальных Библиотекой в годы войны, можно привести в пример следующие:

¹ Самедова, М. Азербайджанская Республиканская Библиотека им. М.Ф.Ахундова. – Баку, 1958. – С.38.

² Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.75.

1. Современная война и нефть – 48 названий
2. Военная деятельность Петра I– 32 названия
3. Азербайджанская детская литература в 1940-1944-е годы – 132 названия
4. Завод им. Лейтенанта Шмидта –150 названий
5. Завод им. Сталина в военные годы – 200 названий и др.¹

Начиная с сентября 1941 года две темы стали основополагающими в картотеке Национальной Библиотеки. Это тема «Великая Отечественная Война Советского Союза» и «Азербайджан в годы Великой Отечественной Войны». Помимо этого библиотека разрабатывала оперативные тематические картотеки, посвященные различным военным темам – победам Советской армии, и героизму азербайджанских солдат. В качестве примера можно привести библиографические картотеки на азербайджанском и русском языках, отражающие сотни книг и материалов периодической печати по темам «Азербайджанцы-Герои Советского Союза» и «Героизм азербайджанских солдат в битвах за Москву». Основу этих картотек составляли материалы периодической печати, указы Верховного Главнокомандования, художественные и публицистические произведения о войне.

Говоря об информационно-справочной и библиографической деятельности Национальной Библиотеки в годы войны, профессор А.Халафов писал: «Главное место в деятельности Национальной Библиотеки в годы войны занимала информационно-библиографическая работа. Несмотря на существующие трудности – недостаток или отсутствие печатных карточек, перепрофили-

рование многих библиотечных кадров, справочно-информационный аппарат библиотеки всегда был в центре внимания, каталоги и картотеки регулярно проверялись». ¹Это легко прослеживается по статистическим показателям отчетных материалов библиотеки 1942-1944 годов. Так, только в 1942 году в результате обработки большого количества общесоюзной и республиканской печати, в систему каталога и картотеки библиотеки было включена 19161 новая карточка.²

В эти годы в алфавитный и системный каталоги Национальной Библиотеки, а также картотеки «Кавказоведение» и «Азербайджановедение» претерпели серьезное редактирование, была усовершенствована их структура, создано много подразделов. В картотеке «Азербайджановедение» был открыт раздел «Персоналии», отражающий литературу о выдающихся личностях. В историческом, общественно-политическом и техническом разделах так же были открыты новые рубрики. Для этого тщательной обработке подверглись местные журналы «Агитатор», «Азербайджанская нефтяная промышленность», «Большевик», «Азербайджанская школа», «Вестник Академии Наук Азербайджана», а также республиканские газеты и летописи печати, изданные всесоюзной и республиканской Книжной Палатой в 1938-1940 годах. Новые статьи были включены в картотеку.³

В эти же годы пристальное внимание уделялось

¹Xələfov, A.A. Azərbaycan kitabxana işinin tarixi. – Bakı, 1974. – S.126.

²Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.76.

³Самедова, М. Азербайджанская Республиканская Библиотека им. М.Ф.Ахундова. – Баку, 1958. – С.36.

¹Там же

разработке инструкций, справочно-библиографических пособий и указателей.

В 1941-1943 годах в разработанных инструкциях преобладала военно-оборонная тематика. Эти пособия преимущественно готовились для агитаторов и пропагандистов и рассылались в агитационные пункты при районных библиотеках и военных комиссариатах.

Темы инструкций в то время отражали самые актуальные проблемы военной обороны и защиты гражданского населения. В качестве примера можно привести темы: «Как уберечься от авианалета?», «Как погасить пожар от взрыва авиабомбы?», «Как организовать защиту от массового газового отравления?» и проч. В 1941 году Национальной Библиотекой было подготовлено 29, а в 1943 году – 33 подобные инструкции. Помимо этого в 1941-1943 годах по распоряжению ЦК КП(б) Азербайджана Национальная Библиотека подготовила справочные указатели под названиями: «Великая Отечественная Война-1941», «Великая Отечественная Война-1942», «Великая Отечественная Война-1943» и разослала их в районные и городские библиотеки.¹

Наряду с инструкциями, в читальных залах Национальной Библиотеки каждую неделю проводились для читателей библиографические диспуты на тему Отечественной войны.

В военные годы нового качественного уровня достигло и обслуживание читателей в Национальной Библиотеке. Работа по обслуживанию читателей не ограни-

чивалась непосредственно библиотекой, а проводилась на фабриках и заводах, в военных учреждениях, комиссариатах, военных школах, госпиталях.

Национальная Библиотека проявляла активную деятельность по организации своих филиалов, пунктов передвижных библиотек, выставок, библиотечных диспутов.

Как отмечалось ранее, с первых же дней войны при военных комиссариатах Октябрьского, Джапаридзевского, Ворошиловского, Сталинского районов города Баку были созданы агитационные пункты. Библиотекари несли там постоянное дежурство, извещая призывников о материалах периодической печати и указах Верховного Главнокомандования.

Помимо этого в 1942 году Национальная Библиотека взяла под патронат военный госпиталь №1289 и организовала в нем передвижной пункт. В пункте было размещено более двух тысяч книг, журнальных и газетных материалов. Одновременно Национальная Библиотека обеспечивала литературой передвижные пункты, организованные массовыми бакинскими библиотеками в других госпиталях. По просьбам бойцов, находящихся на лечении, время от времени производилась замена книг, поступала новая литература.

В 1942 году Национальная Библиотека передала только в бакинские госпитали 60 тысяч экземпляров, а в 1943 году – 4099 экземпляров разнообразной литературы.¹

¹ Тахиров, К. Азербайджанская национальная библиотека им. М.Ф.Ахундова в годы ВОВ / Керим Тахиров // Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразий. – 2015. – № 2. – С.21.

¹ Тахиров, К. Азербайджанская национальная библиотека им. М.Ф.Ахундова в годы ВОВ / Керим Тахиров // Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразий. – 2015. – № 2. – С.22.

Фонд Национальной Библиотеки содержал большое количество литературы на языках народов бывшего СССР. Именно поэтому, среди книг, переданных в госпитали, была литература на украинском, русском, грузинском, туркменском, казахском, белорусском, узбекском языках. Таким образом, при содействии Национальной Библиотеки, раненые солдаты получили возможность читать книги на родном языке.

Однако, Национальная Библиотека в 1942-1943 годах не ограничивала библиотечное обслуживание госпиталей только организацией передвижных пунктов книговыдачи.

Сотрудники Национальной Библиотекой в этот период организуют в госпиталях выставки и библиографические диспуты, занимательные массовые мероприятия, чтение вслух для тяжелораненых.

Проводя исследовательскую работу в архиве библиотеке (мне выпала честь изучать историю Национальной Библиотеки со дня ее создания и до 1959 года) я случайно обнаружил невероятно интересный и очень трогательный документ.

В отчете за военный период культурно-массового отдела содержалось признание заведующей отделом:

«В ноябре 1943 года в госпитале, временно размещенном в здании одной из бакинских школ (ныне бакинской школы № 189), библиотека организовала передвижную книжную выставку для находящихся на излечении солдат. Я часто посещала этот госпиталь, чтобы заменить прочитанные книги на новые. А также я часто читала вслух тяжелораненым и временно утратившим зрение солдатам газеты и книги.

В одно из таких «чтений вслух» ко мне обратился

тяжелораненый солдат с просьбой прочитать в следующий раз знаменитое стихотворение известного поэта Сулеймана Рустама «Мать и почтальон». Исполняя его просьбу, я в следующий раз принесла в госпиталь стихотворение «Мать и почтальон», недавно опубликованное в серии «Библиотечка красноармейца» издательства «Азернешр».

Аккуратно расставив книги на передвижной выставке, я отправилась в палату того бойца. Его кровать была пуста, и мне ответили, что его нет. Я не придавала значения этим словам, и, выйдя в коридор, принялась ждать.

Прождала я примерно полчаса, как вдруг солдат, лежавший у дверей в палату, окликнул меня. «Не жди его, учительница, он больше не вернется», - сказал этот боец. Я опять ничего не поняла, и тихо переспросила: «Почему не вернется?». Тогда пожилой боец, лежащий у окна, ответил мне, что его больше нет в живых. После этих слов я потеряла сознание и больше уже ничего не помнила.

Очнувшись я уже в кабинете заведующего отделением в окружении медсестер в белых халатах. Слова пожилой медсестры «каждый день мы по десять раз так умираем и воскресаем» вернули меня в жестокую реальность, и я зарыдала в голос.

Я вернулась в библиотеку, но еще несколько недель в ушах звучал голос того тяжелораненого солдата: «Я очень люблю свою маму; она каждый день ждет весточки от меня, но я сам не могу ей написать. И боюсь попросить кого-то другого: она сразу догадается, что со мной что-то неладное, и может не выдержать этого! Прошу вас, прочитайте в следующий раз

стихотворение С.Рустама «Мать и почтальон». Я до сих пор не могу забыть эти слова...»¹

Как один из миллионов сыновей, рано потерявших мать, я прочел эти строки с нескрываемой душевной болью. Сердце мое сжалось и глаза наполнились слезами...

Я не мог не рассказать об этом незабываемом эпизоде. Ведь та заведующая отделом была матерью, и в своих словах она выразила неизбывную скорбь любящего материнского сердца. В ее признании - стон сотен, тысяч, миллионов обездоленных матерей, чьих детей погубила война.

В 1942-1943 годах Национальная Библиотека организовала в военных госпиталях более 200 передвижных выставок.² Темы их поражали разнообразием. Среди них можно перечислить такие, как: «Герои Советского Союза», «Страна! Не иссякнет мощь твоя!» «Враг не увидит Ленинграда!», «Единая Родина, единый народ!» «Москва победила!», «Бакинские нефтяники-фронту», «Исрафил Мамедов», «Камал Гасымов», «Ази Асланов», «28 гвардейцев», «Сыновья Родины» и др.³

По данным историко-библиотечных исследований, за годы войны фашисты на оккупированных территориях уничтожили 100 миллионов библиотечных книг. Библиотеки 334 научных учреждений и высших учебных заведений были вывезены в Германию.

21 августа 1943 года Совет Народных Комиссаров и ЦК ВКП(б) вынес постановление «О неотложных

задачах по восстановлению народного хозяйства в освобожденных от немецко-фашистских захватчиков областях». Для решения этих задач в Азербайджане создаются комитеты помощи освобожденным районам и комиссии на местах.¹

Наиглавнейшей задачей являлось восстановление уничтоженных фашистами библиотек. С этой целью ЦК КП(б) Азербайджана 20 февраля 1943 года принимает историческое решение о создании при Комиссариате Народного Образования Республики «Республиканского Книжного Фонда».²

Основной задачей фонда являлся сбор литературы от отдельных граждан, различных учреждений и особенно библиотек и последующая отправка ее в «Государственный книжный фонд». Последний был создан при Наркомпросе СССР для восстановления уничтоженных и разрушенных фашистами библиотек.

Государственный Книжный Фонд поручил Бакинскому филиалу восстановление фондов районных библиотек Краснодар, Ставрополя и Сталинграда.

«Филиал осуществлял работу по комплектованию библиотек более чем 20-ти крупных районов этих городов. В каждую библиотеку, в зависимости от ее местоположения, отсылалось от 1000 до 5000 экземпляров книг. Наряду с книгами, в районы поставлялись библиотечное оборудование и техника».³

¹ Xələfov, A. Azərbaycanca kitabxana işinin tarixi. – Bakı, 1974. – S.105.

² Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.80.

³ Tağıyev, H. Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda kitabxana işinin inkişafı: (1920-1955). – Bakı, 1960. – S.54-55.

¹ M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın arxivi. F.1, iş 23. – S.52-57.

² Xələfov A.A. Azərbaycanca kitabxana işinin tarixi. – B., 1974. – S.125.

³ Tahirov, K. Dünya milli kitabxanaları: [M.F.Axundzadə adına Azərbaycan Milli Kitabxanası]: dərs vəsaiti. – Bakı, 2013. – S.49.

В общегосударственном деле активное участие принимала Национальная Библиотека.

Помимо этого в 1942-1943 году Национальная Библиотека вместе с другими бакинскими библиотеками отправила на фронт 43 посылки. Содержимое их составляли теплая одежда, носки, кисеты для табака, а также книги. Это были произведения С.Вургуня, С.Рустама, М.Рагима, А.Джамилы и др.¹ Книги способствовали укреплению боевого духа, вселяли веру в победу!

В годы войны Национальная Библиотека расширила свою методическую деятельность, та стала более целенаправленной.

В годы войны многие библиотекари сражались на фронтах, и, разумеется, на их место пришли новые работники. Национальная Библиотека развернула активную деятельность по их обучению, осуществляя функции методического и обучающего центра по подготовке библиотечных кадров для районов республики.

Национальная Библиотека осуществляла опеку над городскими и районными библиотеками Нахчывана, Нагорного Карабаха, Лянкярана, Газаха, Шамкира, Товуза, Гянджи, Сабирабада и др. областей, регулярно командировав туда своих ведущих специалистов.²

Как писал доктор исторических наук, профессор Х.Исмаилов «Только в 1943 году Национальная Библиотека подготовила для районных библиотек 33 инструкции по военной тематике. Особое внимание библиотека уделяла распространению и пропаганде книг по

¹Таğıyev, H. Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanca kitabxana işinin inkişafı. – Bakı, 1962. – S.52.

²Там же

военной обороне, военной технике и военному делу. Начиная с 1943 года для сотрудников ежемесячно проводились обзоры новой литературы. Помимо этого для работников бакинских библиотек еженедельно устраивались книжные собрания и диспуты. Это положительно сказывалось на профессионализме и расширении общего кругозора кадров».¹

В 1943 году управление по общественно-просветительской работе Наркомпроса Республики, в целях выяснения и улучшения состояния районных и сельских библиотек, организовало бригаду специалистов и командировало ее в районы Азербайджана. В состав бригады были включены и сотрудники Национальной Библиотеки. Для оптимальной проверки руководство Национальной Библиотеки разработало ряд вопросов по следующим проблемам:

Состояние книжного фонда библиотеки и поступление новой литературы;

- Количество постоянных читателей;
- Наличие передвижных пунктов;
- Проводятся ли встречи с участниками войны?
- Проведение массовых работ;
- Работа, проводимая с солдатскими семьями и инвалидами войны;
- Участие библиотек в сборе средств для фронта (теплые вещи, подарки), сбор металлолома и проч.
- Подготавливаются ли выставки, стенные газеты, инструкции, памятки? и др.

¹ İsmayılov, X. Azərbaycan respublikasında kitabxana işinin metodik təminat sisteminin inkişaf tarixi: (1918-2000). – Bakı, 2000. – S.61.

Активную деятельность проявляли сотрудники библиотеки Л.Рзаева, М.Салимов, И.Исмаилов, А.Перепелкина, М.Расулова, М.Герман.¹ Подготовленные ими справки представлялись в отдел агитации и пропаганды ЦК КП(б) Азербайджана.

Национальная Библиотека также принимала активное участие в подготовке и проведении совещания для работников школьных и детских библиотек в Баку в 1944 году.

На совещании было выявлено реальное состояние школьных и детских библиотек в условиях войны и принято решение по улучшению библиотечной работы с детьми и подростками.²

Таким образом, организационно-методическая работа Национальной Библиотеки как и другие сферы ее деятельности была подчинена требованиям военного времени.

Однако, наипервейшей задачей Национальной Библиотеки являлось обслуживание читателей в условиях военного времени и оперативное решение возникающих проблем.

Необходимо отметить, что в Азербайджане, равно как и в других республиках бывшего СССР, сформировалась мощная общественно-политическая и культурно-просветительская платформа, позволившая на должном уровне организовать агитационную деятельность. Национальная Библиотека постоянно проводила воспитательную работу с читателями, обращая их внимание

¹ Təhirov, K. M.F. Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.82.

² Бакинский рабочий. – 1944. – 8 октября.

на книги и статьи, воспевающие героическое прошлое страны и вселяющие веру в победу.

Публицисты, писатели и поэты публиковали в газетах и журналах стихи и рассказы, статьи и очерки, исполненные любви к Родине и ненависти к врагу.

Писатели не ждали специальных заказов на написание произведений; они ощущали каждым фибром души на какое событие должно отозваться их сердце и перо, и вкладывали в творчество всю силу патриотического пафоса.

Война не смогла поколебать и мир искусства нашей республики. Напротив, лучшие образцы искусства были взяты на вооружение. В это время создаются великолепные музыкальные произведения – песни, марши, симфонии, проникнутые любовью к родине и ненавистью к врагу; появляются монументальные художественные полотна, кинофильмы и театральные постановки.

Несмотря на существующие трудности, отсутствие квалифицированных кадров, материальные затруднения, культурно-просветительские учреждения республики, в том числе и библиотеки, с новой силой развернули агитационную деятельность среди населения.

Основная работа с читателями в Национальной Библиотеке, конечно же, определялась военными буднями.

Уже в первый период войны в составе читательского контингента библиотеки произошел ряд количественных и качественных изменений. Если в 1941 году количество читателей достигало 2540 человек, то в 1942 году их число уменьшилось вдвое и составило 1426 человек.¹

¹ Xələfov, A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi. – II hissə. – Bakı, 2007. – S.472.

Естественно, что причиной тому была война.

Изменения претерпел и качественный состав читателей. Этому послужили следующие причины. В первые же месяцы войны ряд предприятий оборонной промышленности (особенно заводы и фабрики) был переведен в Баку. Увеличилось число технических работников и инженеров, научных работников и военных специалистов. Все они составили основной контингент читателей Национальной Библиотеки.

Примечательно, что уменьшение количества читателей в 1941-1942 годах существенно не отразился на посещаемости библиотеки и книговыдаче. Так, например, в 1941 году 2540 читателям было выдано 185570 экземпляров литературы, а в 1942 году 1426 читателям было выдано 178849 экземпляров литературы.¹ Как видим, в первые два года войны интенсивность посещения библиотеки была достаточно высока.

Эта тенденция сохранялась и в 1943 году. Тогда Национальная Библиотека оказала услуги 1668 читателям, а количество книговыдачи достигло 218141 экземпляра.²

Таким образом, в 1941-1943 годах наблюдалась следующая картина: в два раза уменьшилось количество читателей, но примерно в два раза возросла и интенсивность использования библиотечного фонда.

Повышение эффективности использования Фонда связано, прежде всего, с приходом в библиотеку читателей. К примеру, в 1942 году число посетителей Нацио-

нальной библиотеки составляло 75 518, а в 1943 году их было почти 80 000.¹

Изменения произошли и в тематике используемой литературы. Например, в 1943 году по статистическим данным тематико-типологический состав литературы был следующим:

Периодическая печать – 65 тыс. экземпляров

Общественно-политическая литература – 39673 экземпляров

Техническая литература – 30150 экз.

Естественнонаучная литература – 28000 экз.

Художественная литература, искусство – 25851 экз.²

Как видим, наибольшим спросом у читателей Национальной Библиотеки пользовалась периодическая печать, общественно-политическая и техническая литература.

Спрос на периодическую печать, в первую очередь, был обусловлен животрепещущим интересом к военным сводкам, к приказам Верховного Главнокомандования, к событиям на фронте. Общественно-политическая литература была востребована в основном специалистами по агитации и пропаганде.

Интерес к технической литературе был обусловлен рядом причин. Как уже отмечалось ранее, в начале войны подавляющая часть промышленных предприятий Баку стала производить оружие и военную технику. Многие технические работники, инженеры, высоко-

¹ Там же

² Tahirov, K. M.F. Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.85.

¹ Там же

² Tahirov, K. Dünya milli kitabxanaları: [M.F. Axundzadə adına Azərbaycan Milli Kitabxanası]: dərs vəsaiti. – Bakı, 2013. – S.52.

классные рабочие были призваны на фронт, их место заняли женщины, старики и подростки. Оперативное техническое обучение этих кадров было делом государственной важности и спрос на техническую литературу постоянно возрастал.

Как отмечал профессор А.Халафов «подготовка высокопрофессиональных технических кадров было частью государственной политики. Все новые книги и брошюры по технике немедленно выставлялись на книжных выставках и спрос на них возникал очень быстро. Если тираж книги был небольшим, то работники библиотеки создавали ее машинописные копии и раздавали читателям»¹

Надо отметить, что, начиная с 1944 года, в количественном составе читателей Национальной Библиотеки произошли серьезные изменения.

Если в 1943 году количество читателей Национальной Библиотеки составляло 1668 человек, то в 1944 году их число увеличилось до 3122.²

Такая существенная разница сразу бросается в глаза! Среди читателей Национальной Библиотеки были ученые, военные специалисты, педагоги высших и средних школ и студенты.

Этот прирост легко прослеживается по таблице, отражающей состав читателей Национальной Библиотеки в 1941-1944 годах:

Состав читателей Национальной Библиотеки в 1943-1944 годах¹

Годы	Научные работники	Специалисты народного хозяйства	Учителя	Студенты вузов	Школьники
1943	131 человек	232 человек	71 человек	908 человек	142 человек
1944	397 человек	575 человек	351 человек	1255 человек	567 человек

По сравнению с 1943-м годом число научных работников среди читателей увеличилось на 266 человек; работников народного хозяйства – на 343 человека; учителей – на 280 человек; студентов – на 347, а школьников – на 425 человек.

В процентном отношении состав читателей Национальной Библиотеки в 1944 году был таким:

Научные работники – 10,5%

Специалисты различного профиля – 15%

Учителя – 9%

Студенты – 33,4%

Школьники – 15%.

Что касается национального состава аудитории, то по сравнению с 1943 годом важным достижением библиотеки может стать увеличение числа азербайджанских читателей в 2,5 раза. Так, в 1943 году 371 азербайджанский читатель пользовался Национальной Биб-

¹Xələfov, A. Azərbaycanca kitabxana işinin tarixi. – Bakı, 2007. – S.473.

²Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.86.

¹Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.87.

лиотекой, а в 1947 году их число возросло до 831.¹

Изменения в составе читателей повлияли и на объем книговыдачи.

В 1943 году количество всей выданной литературы составило 218 тыс.142 экземпляров; в 1944 году эта цифра увеличилась на 65 тыс.413 экз. и достигла 283 тыс.555 экз.²

По сравнению с 1943 г. в 1944 г. значительно возросла полевая структура распределения книг. Этот прирост особенно ярко прослеживался в количественных характеристиках книговыдачи общественно-политической, естественнонаучной, технической, художественной и искусствоведческой литературы. Обратимся к таблице:

Предметный состав выдаваемой в 1943-1944 годах литературы³:

Год	Общественно-политическая литература	Естественная научная литература	Техническая литература	Художественная литература, искусствоведение, языкознание
1943	39573 экз.	28000 экз.	30150 экз.	25861 экз.
1944	50047 экз.	32198 экз.	32031 экз.	60513 экз.
Прирост	10474 экз.	4198 экз.	1881 экз.	34652 экз.

¹Tahirov, K. Dünya milli kitabxanaları: [M.F.Axundzadə adına Azərbaycan Milli Kitabxanası]: dərs vəsaiti. – Bakı, 2013. – S.52.

² Там же, С. 53.

³Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.88.

Наиболее высокий прирост в книговыдаче в 1944-м году по сравнению с 1943-м годом наблюдался в периодической печати. Так, если в 1943-м году в Национальной Библиотеке было выдано читателям 65 тыс экз.. журналов и газет, то в 1944 году эта цифра составила 108 тыс. 766 экз.¹

В 1944 году количество читателей-азербайджанцев Национальной Библиотеки возросло вдвое по сравнению с 1943 годом. Это, безусловно, положительно повлияло на книговыдачу национальной литературы.

В 1943 году количество выданной литературы на азербайджанском языке составило 5973 экземпляров, а в 1944 году эта цифра составила 10868 экземпляров.² То есть, в течение года книговыдача национальной литературы возросла почти вдвое. Это было связано с увеличением числа читателей-азербайджанцев.

В общей сложности, в 1943-1944 годах книговыдача в Национальной Библиотеке представляла в языковом отношении следующую картину:³

Годы	На азербайджанском языке	На русском языке	На иностранных языках
1943	5973 экземпляров	204616 экземпляров	2496 экземпляров
1944	10868 экземпляров	266666 экземпляров	3242 экземпляров
Прирост	4895 экземпляров	62050 экземпляров	746 экземпляров

¹ Там же, стр. 89.

²Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.89.

³ Там же

Таким образом, по сравнению с 1943-м годом главные показатели работы Национальной Библиотеки постоянно росли. Естественно, это было связано с успехами на фронте, героизмом советской армии, неуклонным стремлением к победе, самоотверженным трудом работников тыла.

Именно в 1943 году произошел коренной перелом в войне, и началось массовое изгнание фашистов с советской территории. Успехи в боях за Кавказ, открытие США и Англией второго фронта, воодушевление от близости Победы, повышенный интерес населения к чтению и обучению, общественно-политическая активность – все это, несомненно, повлияло на увеличение количества читателей и эффективность книговыдачи в Национальной Библиотеке.

Интенсивность обращения читателей к Национальной Библиотеке была связана также с улучшением обслуживания, целенаправленной пропагандой патриотической литературы, что было особенно важно в военные годы.

В 1941-1944 годах огромную роль в обслуживании читателей Национальной Библиотеки играл Межбиблиотечный Абонемент (МБА).

Если сравнить количественные показатели МБА с периодом 1936-1940 годов, то становится ясно, что в военное время, несмотря на объективные трудности, они возросли в восемь раз. Так, в 1936-1940 годах по МБА было принято 3556 заказов, из которых 3225 было выполнено. В 1942-1945 годах Национальная Библиотека посредством МБА выдала читателям в общей сложности 23770 экземпляров литературы.¹

¹ Məmmədov, M. Azərbaycan Respublikası kitabxanalarında KAA sistemi: [P.e.n. alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiyanın avtoreferatı]. – Bakı, 2000. – S.13.

В первые годы войны, когда средства связи и транспорт находились в плачевном состоянии, функция МБА имела исключительное значение. В первой половине 40-х годов Национальная Библиотека посредством МБА сотрудничала с республиканскими и некоторыми союзными библиотеками, своевременно обеспечивала необходимой литературой предприятия оборонного значения, фабрики и заводы, ученых и специалистов различного профиля.

С особой гордостью хочется отметить, что в годы войны деятельность МБА Национальной Библиотеки ни разу не прерывалась.

В 1941 году библиотека, организуя работу МБА, наладила связь с 89 библиотеками, а в 1945 году МБА оказывал услуги уже 131 библиотеке и научным учреждениям. В 1940 году посредством МБА читателям было выдано 2104 экземпляров литературы, в 1941 году – 4185 экземпляров, а в 1944 году – 7407 экземпляров.¹

Исследователь истории службы МБА в Азербайджане М.Мамедов писал: «В годы войны Государственная Библиотека, как и раньше, придавала огромное значение выяснению читательских запросов и, если фонд библиотеки не располагал нужной литературой, запросы осуществлялись посредством МБА. Своевременное выполнение читательских запросов в этот период составляло основное направление работы Азербайджанской Государственной Библиотеки им. М.Ф.Ахундова и других библиотек».²

¹ Xələfov, A.A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi. – Bakı, 1974. – S.125.

² Məmmədov, M. Azərbaycan Respublikası kitabxanalarında KAA sistemi. – Bakı, 2000. – S.13.

Надо отметить также и то, что руководство Национальной Библиотеки осуществляло постоянный контроль над работой по своевременному и полноценному выполнению читательских запросов. С этой целью была даже создана специальная книга учета отказов на читательские запросы и выяснения причин этих отказов.¹

В учетной книге подробно указывались данные книги и причина отказов на читательские запросы в 1942-1944 годах (автор книги, ее название, научная дисциплина, вид отказа: «на руках», «отсутствует в библиотеке» и проч. и подпись читателя). Учетная книга имела огромное значение для организации работы МБА Национальной Библиотеки. В 1942-1943 годах Национальная Библиотека посредством МБА доставила читателям 656 книг, а в 1944 году – 430 книг. Среди книг доставленных посредством МБА из различных библиотек бывшего СССР были солидные научные труды, такие как «Магнитное измерение», «Немецкий Вестник: Учебник», «Памятка пулеметчика», «Полководческое искусство Суворова», «Электрическая энергия», «Акустика орудий и снарядов».

1945 год стал для нашей страны годом великой Победы и в то же время ознаменовал переход к мирной жизни и мирному труду.

Еще в самом начале 1945 года уже было ясно, что Победа не за горами. Коллектив Национальной Библиотеки, воодушевленной ее приближением, поставил перед собой цель – повысить количественные и качественные показатели собственной работы. В конце года

¹Tahirov, K. Dünya milli kitabxanaları: [M.F.Axundzadə adına Azərbaycan Milli Kitabxanası]: dərs vəsaiti. – Bakı, 2013. – S.54.

этот план был с успехом перевыполнен. Сравним показатели конца 1945 года с предыдущим 1944 годом:

Сравнительная таблица основных показателей деятельности Национальной Библиотеки в 1944-1945 годах¹

№	Виды деятельности	Показатели	
		в 1944 году	в 1945 году
1	Количество читателей	3754	4268
2	Посещаемость	80382	91219
3	Книговыдача	283555	301709
4	Поступление новой литературы	83932	72529
5	Устные библиографические справки	23657	32421
6	Письменные библиографические справки	33	42
7	Тематические выставки	68	75
8	Выставки новинок литературы	48	52

Как видим, в 1945 году в деятельности библиотеки произошли существенные сдвиги к лучшему. Количество читателей в 1945 году увеличилось на 514 человек по сравнению с 1944 годом, посещаемость – на 10837 человек; книговыдача – на 18154 экземпляра. Однако, комплектование новой литературы уменьшилось на 11403 экземпляра. Это было связано с тем, что в III-м квартале 1945 года работа коллектора Российской Научной Биб-

¹Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.93.

лиотеки была нарушена и обязательные экземпляры доставлялись нерегулярно.

Признаком успешной работы Национальной Библиотеки, явилось увеличение числа читателей и посещаемости, а вследствие этого – увеличение объема книговыдачи.

Следует отметить, что увеличение количества читателей в 1945 году по сравнению с предыдущим, было связано с тем, что библиотеку стало посещать больше научных работников и преподавателей высшей школы. Так, в 1944 году общее их число среди читателей библиотеки составляло 357 (10,5%), а уже в 1945 году это число увеличилось на 2% и составило 520 человек.¹ Кроме того, в 1945 году существенно возросло число читателей – студентов высших и средних учебных заведений.

С окончанием войны и переходом жизни на мирные рельсы у населения появилось больше свободного времени и посещаемость библиотеки возросла. Так, например, в 1944 году посещаемость Национальной Библиотеки отдельно взятым человеком составила в среднем 21,4 раза, а в 1945 году эта цифра увеличилась до отметки 21,6. Объем общей посещаемости возрос с 222,6 до 255 человек. Помимо этого произошли количественные и качественные изменения в книговыдаче, количество отказов на читательские запросы снизилось с 0,3% до 0,2%.²

Из статистических отчетов Национальной Библиотеки в 1945 году следует, что количество читателей-азербайджанцев возросло от 371 до 1172 человек, т.е. увеличилось в 3 раза по сравнению с 1943 годом. Они

¹ Tahirov, K. Dünya milli kitabxanalari: [M.F.Axundzadə adına Azərbaycan Milli Kitabxanası]: dərs vəsaiti. – Bakı, 2013. – S.55.

² Там же

составили 27,7% от общего процента читателей.¹

Увеличение количества читателей- азербайджанцев повлияло и на книговыдачу изданий на азербайджанском языке. Если книговыдача подобных изданий в 1943 году составляла 5973 экземпляров, то в 1944 году эта цифра уже равнялась 10868, а в 1945 году достигла отметки 13498 экземпляров.²

Анализ общего объема книговыдачи на всех языках и по всем дисциплинам в 1945 году показывает, что на первом месте была техническая литература – 29457 экземпляров (9,8%), на втором – общественно-политическая – 29,210 экз. (9,6%), а на третьем художественная литература – 20,465 экз. (7,1%).

Большая часть выдаваемой в 1945 году литературы была на русском языке (4,4%).³ В 1945 году в Национальной Библиотеке было обработано 12025 книг, 4364 журналов, 42075 газет. Данные были занесены в алфавитный, системный, топографический и другие каталоги и картотеки. Из них 4049 экземпляров было на азербайджанском языке, 49538 экземпляров – на русском, 2528 – на других языках. В этот год была также создана картотека «Азербайджан в годы мирного строительства».⁴

В год Победы существенно возросла роль МБА в обслуживании читателей Национальной Библиотеки, увеличилось число коллективов, пользующихся фондом МБА. В 1945 году библиотека предоставила 7097 экз. Ли-

¹ Tahirov, K. Dünya milli kitabxanalari: [M.F.Axundzadə adına Azərbaycan Milli Kitabxanası]: dərs vəsaiti. – Bakı, 2013. – S.56.

² Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.95.

³ Подсчет осуществлен автором.

⁴ Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.95.

тературы 131 организациям (библиотекам, научным учреждениям, и ряду производственных предприятий). По сравнению с 1944 годом число коллективов, пользующихся МБА Национальной Библиотеки, увеличилось на 60.¹

Выданные в 1945 году письменные библиографические справки впечатляюще только тематическим разнообразием, но и полнотой библиографической информации. Так, в течение года различным читательским группам было выдано 911 библиографических справок, для которых было тщательно изучено 14242 источника.²

В этот период в читальном зале библиотеки регулярно проводятся разнообразные тематические выставки. Помимо текстов на выставках широко демонстрировались различные наглядные пособия, ноты, карты, художественно-изобразительные произведения. Говоря о темах выставок можно перечислить следующие: «25-летие Советскому Азербайджану», «Историческая победа советского народа в Великой Отечественной войне», «Подготовка к выборам в Верховный Совет СССР», «Генерал Ази Асланов», «Народный художник Азим Азимзаде», «Великий азербайджанский композитор Узеир Гаджибеков», «А.С.Грибоедов», «М.Шолохов», «Л.Толстой» и др. В течение 1945 года состоялось 75 тематических выставок, на которых было продемонстрировано 6536 книг, газет и других материалов. Из них 1636 произведений было востребовано читателями.³

Таким образом, последний год войны стал не только победным для страны и первым годом восстановления

народного хозяйства. Он стал также знаковым для Национальной Библиотеки.

Подытоживая обзор деятельности Национальной Библиотеки в годы Великой Отечественной войны, следует отметить постоянную работу по укреплению патриотического духа населения. Людям вселяли веру в победу, призывали к борьбе с врагом. Помимо этого Национальная Библиотека играла важную роль в информационном обеспечении азербайджанской науки.

«Библиотека в годы войны оказала услуги 40 тыс. читателям и предоставила им более миллиона книг, газет, журналов и др. материалов. На первый взгляд цифры кажутся не очень значительными, однако в эти страшные годы самоотверженный труд библиотекарей был истинным подвигом, неоценимым вкладом в Победу».¹

И совершенно закономерен тот факт, что в 1945 году 29 ведущих сотрудников библиотеки были удостоены медали «За доблестный труд в годы Великой Отечественной войны (1941-1945гг.)»²

Хочется завершить статью словами Общенационального лидера Гейдара Алиева о Великой Отечественной войне: «1941-1945 годы оставили неизгладимый след в истории азербайджанского народа. Это одна из славных страниц нашей истории. Это время великой славы, страшных потерь и самоотверженного труда во имя Победы. Вторая мировая война еще раз доказала героизм и доблесть азербайджанского народа, с честью преодолевавшего самые тяжкие испытания и способного на беспримерные подвиги и отвагу».

¹Tahirov, K. M.F. Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi: (1923-2008-ci illər). – Bakı, 2008. – S.96.

²Там же

³Tahirov, K. Dünya milli kitabxanaları: [M.F. Axundzadə adına Azərbaycan Milli Kitabxanası]: dərs vəsaiti. – Bakı, 2013. – S.57.

¹Xələfov, A.A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi. – Bakı, 1974. – S.128.

²M.F. Axundov adına Azərbaycan Dövlət Respublika Kitabxanasının əsərləri. – II buraxılış. – Bakı, 1983. – S.11.

Список использованной литературы

1. Архив Республиканской Библиотеки им. М.Ф.Ахундова.
2. Газета «Бакинский рабочий». – 1944г. – 8 октября.
3. Гасанов, Г. Этапы развития азербайджанской книги / Гаджи Гасанов. – Баку: Азернешр, 1989. – 253 с. (на азерб. языке)
4. Исмаилов, Х. История развития системы методического обеспечения азербайджанских республиканских библиотек (1918-2000): монография / Халил Исмаилов. – Баку, 2000. – 416 с. (на азерб. языке)
5. Мамедов, М. Система МБА в библиотеках Азербайджанской Республики: [автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата пед.наук] / Мехманели Мамедов. – Баку, 2000. – 24 с. (на азерб. языке)
6. Научные труды Азербайджанской Государственной Библиотеки им. М.Ф.Ахундова. Выпуск 2. – Баку, 1983. (на азерб. языке)
7. Самедова, М. Азербайджанская Республиканская Библиотека им. М.Ф.Ахундова / Марьямханум Самедова. – Баку, 1958. – 66 с.
8. Сборник руководящих материалов библиотечной работе. – Москва, 1947. –112 с.
9. Тагиев, Г. Развитие библиотечного дела в Азербайджане за годы Советской Власти:1920-1955 / Гусейн Тагиев. – Баку, 1960. –133 с. (на азерб. языке)
10. Тагиев, Г. Развитие библиотечного дела в Азербайджане за годы Советской Власти / Гусейн Тагиев.– Баку, 1962. (на азерб. языке)
11. Тахиров, К. История Азербайджанской Националь-

- ной Библиотеки им. М.Ф.Ахундова: (1923-2008) / Керим Тахиров. – Ваку:Издательство “Ulu”, 2008. – 218 с. (на азерб. языке)
12. Тахиров, К. Мировые Национальные Библиотеки: [Азербайджанская Национальная Библиотека им. М.Ф.Ахундаде]: Учебное пособие / Керим Тахиров. – Ваку: Издательство “Bakı Universiteti”, 2013. – 212 с. (на азерб. языке)
  13. Тахиров, К. Азербайджанская национальная библиотека им. М.Ф.Ахундова в годы ВОВ / Керим Тахиров // Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразий. – 2015. – № 2. – С.21; 22.
  14. Халафов, А.А. История библиотечного дела в Азербайджане: в 3 частях. Часть 2-я / Абузар Халафов. – Баку, 2007. – 552 с. (на азерб. языке)
  15. Халафов, А.А. История библиотечного дела в Азербайджане: (1933-1958) / Абузар Халафов. – Баку: Азернешр, 1974. – 243 с. (на азерб. языке).

Интернет ресурсы

<https://salamnews.org/ru/news/read/373344>
<https://ru.interaztv.com/society/289232>
http://kapital-rus.ru/articles/article/rossiu_i_azerbaidjan_obedinyaut_bolee_150_let_aktivnogo_kulturnogo_obmena/

Mündəricat

Azərbaycan Milli Kitabxanası Böyük Vətən müharibəsi illərində (1941-1945-ci illər)	5
İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı.....	40
İnternet resursları.....	41
Азербайджанская Национальная Библиотека в годы Великой Отечественной Войны (1941-1945 гг.).....	42
Список использованной литературы.....	78
Интернет ресурсы.....	79

Nəşriyyat redaktoru: Sara Şəmsəddinova
Kompüter uyğumu: Zəhra Səfərova

Sifariş № 27
Çapa imzalanmışdır: 28.07.2020
Tirajı: 300
Pulsuz

Mətbəənin direktoru: *Elman Qasımov*
Dizayner: *Mətanət Əliqızı*

Formatı 60x84 1/16. Həcmi 5 ç.v. Sifariş № 41
“Zərdabi-Nəşr” MMC Nəşriyyat Poliqrafiya müəssisəsi
☎ iş (012) 498 79 62, mob. (050; 070) 344 76 01
e-mail: zerdabi_em@mail.ru

